

Az altaji nyelvek hangtörténetéhez.

Hogy az ú. n. ural-altaji nyelvcsoporthoz belül a törökség a mongollal és a mandzsu-tungúzzal szorosabb rokonságban tartozik össze, azon hypothesisok közé tartozik, a melyek a tudományok történetében gyakran minden igaz ok nélkül fölmerülnek, s a nélkül, hogy valaki rendszeres s részletekbe menő igazolásukra vállalkozott volna, évtizedeken át mint kész igazságok szerepelnek a tudományos köztudatban.

Az altaji nyelvrokonság bizonyításával SCHOTT óta sokan foglalkoztak, de rendszertelen kutatásaik eredménye inkább arra volt alkalmas, hogy a hozzáértőkben jogos kételkedést támaszson és a török-mongol-mandzsu nyelvrokonságba vetett hitüket végleg megingassa.

Ezen eredménytelenség legfőbb oka kétségkívül a megbízható nyelvanyag hiánya. Aránylag legjobban ismerjük a török nyelveket, legalább lexikális szempontból; a szótárak egész sora áll rendelkezésünkre, a melyek sok becses nyelvanyagot tartalmaznak, de már a följegyzés pontossága a modern fonétika szigorúbb követelményeit alig elégíti ki. A mongol és a mandzsu irodalmi nyelv szókincse hatalmas szótárakban van összegyűjtve, de az élő beszédéről csak nagyon fogyatékos ismereteink vannak. Igaz, hogy a mongol irodalmi (helyesebben írott) nyelv a beszélt nyelvhez viszonyítva sok tekintetben nyelvemléknek tekinthető, de igazi nyelvtörténeti értékét éppen ezért csak a mai élő nyelvjárások alapján érthetjük meg. Legrosszabbul állunk a tungúz nyelvjárásokkal; az a néhány, nagyjából hozzá nem értő utazótól eredő, fonetikai és lexikális szempontból egyaránt megbízhatatlan és hiányos szójegyzék, a mely rendelkezésünkre áll, tudományos czélokra csak a legnagyobb elővigyázattal használható.

De van egyéb nehézség is. A törökség századokon keresztül lakott a középázsiai felföldön a mongolság szomszédságában, egyes török népek még ma is közvetlenül érintkeznek a mongollal. E hosszú érintkezés persze a nyelvben is nyomot hagyott; az északkeleti török nyelvek szókészletének jelentékeny százaléka mongol eredetű s viszont a mongolságban sem ritka a török jövevényszó, úgyhogy minden egyes esetben csak a részletkutatás döntheti el, hogy ősrokossággal vagy kölcsönvétellel van-e dolgunk.

Még inkább áll ez a mandzsu és a mongol nyelv viszonyára, s alighanem igaza van RAMSTEDTnek (Konjug. VII.), hogy a mandzsu szókészlet föltünő egyezése a mongollal régibb és újabb nyelvéveredésből magyarázandó. Ha az alábbiakban mandzsu és mongol alakokat a rövidség kedvéért $\sim$ jellel kapcsolok össze, nem akarom ezzel az összetartozás minőségét jelezni. Dönteni ezekben az esetekben csak a tungúz nyelvjárások alaposabb ismerete után lesz majd lehetséges.

Ha mindezen nehézségek mellett is a török-mongol hangtörténet körébe eső problémák fejtegetésére vállalkozom, nem lehet az a czélom, hogy végleges eredményekre jussak; elég, ha némileg egyengethetem az utat a tudományos altaji hangtörténet előtt.

* * *

Azoknak a hangtörténeti kérdéseknek az irodalma, a melyekkel az alábbiakban foglalkozni akarunk, elég szegényes.

RADLOFF «Phonetik der nördlichen türksprachen» című munkájában alkalomadtán ki-kitér a török-mongol hangviszonyra is. Egybevetései nagyobbrészt elfogadhatók s csak a könyv sajátos módszere és berendezése teszi érthetővé, hogy hangtörténetileg értékes eredményekre mégsem jut. Ehhez járul még, hogy RADLOFF az ő csuvas-theóriájához híven a törökségnek ezt a legérdekesebb ágát alig méltatja figyelmére, s ezáltal önként megfosztja magát azoktól a rendkívül értékes tanúságoktól, a melyeket a csuvas-török hangviszonyok ismerete a mongol-török hangviszonyok helyes fölismeréséhez nyújt.

A csuvas és a jakut elhanyagolása lépten-nyomon megbosszulja magát az egybevetéseknél is. Csak egy példát említek; a 157. lap szerint:

tör. *jajau* «zu fuss» $\sim$ mong. mandzsu *jabu-* «gehen».

Ha RADLOFF nem szakítja el *jajau*-t többi testvérétől: uig. *jadak*, kojb. *čazak*, jak. *sat̄*, csuv. *šoran*, könnyű lett volna rájőnnie, hogy a szóközépi *-j-* ebben az esetben dentalis mediából fejlődött, s hogy ennélfogva a mongol *jabu*- idevonása lehetetlenség.

RADLOFF könyvének kétségkívül nagy módszerbeli fogyatkozásai vannak, de van azért benne használható anyag is, s GRÜNBECH rendkívül szigorú ítélete,*) legalább részben, mégis csak igazságtalan.

GRUNZEL összehasonlító nyelvtanához (Entwurf einer vergleichenden grammatik der altaischen sprachen nebst einem vergleichenden wörterbuch. Leipzig, 1895) néhány száz szóból álló összehasonlító szótárt is csatolt. Mongol-kalmuk-burját-mandzsuszóhasonlításai, a dolog természeténél fogva, rendszerint helyesek; persze a legtöbb esetben nem ösrokonsággal, hanem átvétellel van dolgunk. Mihelyt azonban a törökség területére lép, tévedés tévedést követ. Ime találomra pár példa. A köztör. *kapa-* «befödni» ige családjába beveszi a jakut *χappaχ* főnevet, de e mellett a *χāi-* «befödni» igét is, holott akár csak BÖHTLINGK utalásából is meggyőződhetett volna arról, hogy a jak. *χāi-* mongol jövevényszó. A mongol *χara-* «nézni» igét az oszmanli *karaul* névszóval egyeztetí, s alapszava, a köztörök *kara-* ige kikerülte a figyelmét. A mongol *tortuχ* megfelelője GRUNZEL szerint kalm. *tobrak*, holott ugyanez a szó nemcsak a törökségben, hanem az összes mongol nyelvjárokban is megvan. Nincs mit csodálkoznunk azon, ha ilyen fölületes nyelvismeretek mellett GRUNZEL a mongol-török hangviszony bonyolultabb problémáit észre sem vette, nem hogy megfejtette volna.

Tudományos szempontból teljesen értéktelen E. BÜGE rövid értekezése: Ueber die stellung des tungusischen zum mongolisch-türkischen. Elég lesz mutatóba két példát — magyarázat nélkül — ideiktatnom:

«Kehle. tung. *bilga*. magy. *volgyelet* (sic!) — — mandsch. *bilkha.*»

«Zeit. tung. *kira*. magy. *kor* — — Vielleicht ist es gestattet, eine tatarische wurzel *kar* hierherzuziehen, wovon *kir* schnee, winter, also winterzeit in specie; jak. und osman. *kar* schnee,

*) Forstudier til tyrkisk lydhistorie, 12. l.

kisch winter. stb. stb.» Az igazság kedvéért, s részben a szerző méntiségére meg kell jegyezmem, hogy az itt közölt etymonok első, s kétségtől roszabb fele WINKLER büne.

A Journal of the Peking Oriental Society 4. kötetében tette közzé P. SCHMIDT, a vladivosztoki keleti akadémia tanára, «Der lautwandel im mandschu und mongolischen» című tanulmányát, a mely sok helyes megfigyelést s használható anyagot tartalmaz. Kár, hogy a szerzőnek a török nyelvekre vonatkozólag csak az orkhoni föliatok szójegyzéke állott rendelkezésére.

A források és rövidítések jegyzéke.

altGr. = Грамматика алтайскаго языка составлена членами алтайскои миссiй. Казань, 1869.

baskKat. = (В. Катаринекiй) Башкирско-русскiй словарь. Оренбургъ, 1899.

baskPr. = PRÖHLE VILMOS, Baskir nyelvtanulmányok. (Keleti Szemle IV : 194—214 ; V : 228—271).

Budag. = Сравнительный словарь турецко татарскихъ нарѣчiй, со включенiемъ употребительнѣйшихъ словъ арабскихъ и персидскихъ и съ переводомъ на русскiй языкъ. I. П. Составилъ Лазарь Будаговъ. С.-Петербургъ 1869—71.

burjBál. = BÁLINT GÁBOR, Az északi burját-mongol nyelvjárás rövid ismertetése. (NyK. 13 : 169—248.)

burjC. = M. A. CASTRÉN, Versuch einer burjätischen sprachlehre. Herausg. v. ANTON SCHIEFNER. St.-Petersburg. 1857.

csagKún. = Šejx Sulejman Efendi's čagataj-osmanisches wörterbuch. Bearb. v. I. KÚNOS. Budapest, 1902.

csagV. = HERMANN VAMBÉRY. Čagataische sprachstudien. Leipzig, 1867.

csuvAn. = anatri (déli) csuvas dialektus.

csuvAsm. = И. И. АПМАРИНЪ. Материалы для изслѣдованiя чувашскаго языка. Казань, 1898.

csuvVirj. = virjal (északi) csuvas dialektus.

csuvMunk. = MUNKÁCSI BERNÁT, Csuvas nyelvészeti jegyzetek. (NyK. 21 : 1—44.)

csuvZ. = Корневой чувашско-русскiй словарь. Составленъ Н. И. Золотницкимъ. Казань, 1875.

goldGr. = W. GRUBE. Goldisch-deutsches wörterverzeichnis. (L. v. SCHRENCK, Reisen und forschungen im Amur-lande in den jahren 1854—56. Anhang zum 3. band. Zweite lief.) St.-Petersburg, 1900.

jakB. = O. BÖHTLINGK, Über die sprache der jakuten. St.-Petersburg, 1851.

JPOS. = P. SCHMIDT, Der lautwandel im mandschu und mongolischen. (Journal of the Peking Oriental Society. IV. 29—78. Peking. Pei-t'ang press. 1898.)

kalmJü. = Die märchen des Siddhi-Kür. Herausgegeben von B. JÜLG. Leipzig, 1866.

karC. = M. A. CASTRÉN, Versuch einer koibalischen und karagassischen sprachlehre. Herausg. v. A. SCHIEFNER. St.-Petersburg, 1857.

kazBál. = BÁLINT GÁBOR, Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. Budapest, 1877.

kazOst. = Татарско-русскій словарь Н. Остроумова. Казань. 1892.

kazVosk. = Русско-татарскій словарь съ предисловіемъ о произношеній и этимологическѣхъ измѣненіяхъ татарскихъ словъ. А Воскресенскаго. Казань, 1894.

kojbC. = I. karC.

kojbKat. = N. KATANOFF, Castrén's Koibalisch-deutsches wörterverzeichnis und sprachproben des koibalischen dialectes neu transscribiert. Mélanges asiatiques, IX. 92—205.

kúnKuun. = Codex Cumanicus. Primum ex integro edidit comes GÉZA KUUN. Budapestini, 1880.

mongGolst. = Монгольско-русскій словарь, составленный профессоромъ С.-Петербургскаго университета К. Θ. Голстунскимъ. С.-Петербургъ, 1893—1901.

mongKhRam. = Das schriftmongolische und die urgamund-art phonetisch verglichen von G. J. RAMSTEDT. (JSFOu. XXI. 2.)

mongKhRamK. = Über die konjugation des Khalkha-mongolischen von G. J. RAMSTEDT. (Mém. de la Soc. Finno-Ougr. XIX.) Helsingfors, 1903.

mongKhVit. = Le baron VITALE et le comte SERCEY, Grammaire et vocabulaire de la langue mongole (dialecte des Khalkhas). Péking 1897.

mongKow. = J. E. KOWALEWSKI, Dictionnaire mongol-russe-français. Kasan, 1844.

mongSchm. = J. J. SCHMIDT, Mongolisch-deutsch-russisches wörterbuch. St.-Petersburg, 1835.

mandzsuGab. = H. C. von der GABELLENTZ, Sse-schu, schu-king, schi-king in mandschuischer übersetzung mit einem mandschu-deutschen wörterbuch herausg. v. — —. Leipzig, 1864.

mandzsuZach. = И. Захаровъ. Полный маньчжурско-русскій словарь. С.-Петербургъ, 1875.

orkhTh. = Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par VILH. THOMSEN. (Mém. de la Soc. Finno-Ougr. 5.) Helsingfors 1896.

oszmZ. = Dictionnaire turc-arabe-persan par JULES THÉODORE ZENKER. Leipzig, 1866.

Pall. = P. PALLAS, Zoographia Rosso-Asiatica.

R. = Versuch eines wörterbuches der der türk-dialekte von W. RADLOFF. I—III. S.-Petersburg, 1893—.

RadlPh. = W. RADLOFF, Phonetik der nördlichen türksprachen. Leipzig, 1883.

tungAltTungMidd. = alsó tunguskai tungúz nyelvjárás MIDDENDORF után (CASTRÉN Grundzüge-jében).

tungAlAm. = alsó amuri tungúz, P. Маакъ, Путемествiе на Амуръ. С.-Петербургъ, 1859.

tungAmGerst. = amuri tungúz GERSTFELD után (CASTRÉN Grundz.-ben).

tungAnadSchief. = anadyr tungúz SCHIEFNER után (B. GERHARD v. MAYDELL's tungusische sprachproben. Mitgeth. v. — —. Mélanges Asiatiques VII: 323—377.)

tungBargKl. = bargusini tungúz KLAPROTH, Asia polyglotta után.

tungBir. = birar-t. GRUBE után.

tungDaehIw. = А. О. Ивановскій, Mandjurica I. Образцы солонскаго и дахурскаго языковъ. Санктпетербургъ, 1894.

tungKangMidd. = kangalak-tung. MIDDENDORF után (CASTRÉN Grundz.-ben).

tungKondCsek. = kondogiri tungúz, v. ö. A. CZEKANOWSKI's tungusisches wörterverzeichnis, herausg. v. A. SCHIEFNER (Mél. Asiatiques VIII.).

tungLamKl. = lamut KLAPROTH után.

tungIamSar. = lamut SARYTSCHEW után (Achtjährige reise im nordöstlichen Sibirien. Leipzig, 1815.).

tungManUrC. = manikovi és urulgini tungúz CASTRÉN után (Grundzüge einer tungusischen sprachlehre, herausg. v. A. SCHIEFNER. St.-Petersburg, 1856.)

tungMangKl. = manguseja-tungúz KLAPROTH után.

tungNerKl. = nerčinski tungúz KLAPROTH után.

tungOlčaGr. = olča GRUBE után.

tungOročLeon. = Русско-ороченский словарь Сергѣя Леонтовича. Владивостокъ, 1896.

tungOročProt. = Краткій русско-ороченский словарь. Составилъ А. Протодіаконовъ. Казань, 1888.

tungSollw. = l. tungDachIw.

tungUdsMidd. = udskoje-tungúz MIDDENDORF után (CASTRÉN Grundz.-ben).

tungWilMaack = wilui tungúz Маакъ stb. után l. tungAlAm.

urjKat. = Н. Θ. Катановъ, Опытъ изслѣдованія урянскаго языка. Казань, 1903.

žučGr. = W. GRUBE, Sprache und schrift der Jučen. Leipzig, 1896.

Pótlék. GRÖNB. = Forstudier till tyrkisk lydhistorie af VILH. GRÖNBECHE. København, 1902.

I. Rotacismus és lambdacismus az altaji nyelvekben.

A) Rotacismus.

A török nyelvek közül a csuvas nyelv rotacismusa már SCHOTT óta köztudomású dolog: köztör. szóközépi és szóvégi -z-nek a csuvasban -r- felel meg, pl. csuv. *χονдор* hód ~ kaz. *kondoz*; csuv. *ǰʁan* ~ kaz. *izan* határbarázda. A rotacismus gyér nyomai a törökség többi ágában is megvannak; alighanem így kell felfognunk az ilyenféle alakpárokat, mint pl. *köz* «szem» ~ *kör* «lát»; jak. *kīs* leány, plur. *kĩrgĩttar*; *bās* «fenyő», demin. *bārǰĩgās* stb.

Ámde a mongol nyelv rotacismusa sem került ki egészen a kutatók figyelmét; a nélkül, hogy a *z* ~ *r* váltakozás szabályosságát észrevették volna, többen közülök utaltak arra, hogy egyes esetek-

ben (v. ö. az *ökör, ír, görény* czikkeket) nemcsak a csuvasban, hanem a mongolban és a mandzsuban is a köztör. -z-vel -r- áll szemben. Részben ezek az utalások keltették föl figyelmemet, s pontosabb utánjárással meglehetősen nagyszámú hasonló esetet sikerült összehoznom.

a) Szóköz. és szóvégi köztör. -z- (csuv. -r-) = mong. -*-.

1. kirgR. *ez-* | kazR. *iz-* | oszm. csag. tarR. *áz-* zerreiben, reiben, auflösen, zerstossen, zerstampfen, zermalmen.

~ ? mongKow. Schm. *ürü-* frotter, gratter; schaben, raspeln, feilen | burjC. *urenäp* reiben.

2. oszmR. *öküz* ochs | kazBál. *ügez* ökör, bika | baskPr. *uğud*, *uğed* | kirgR. *ögüz* | jakB. *oγus* ochs | csuvAnMunk. *voγor*, Zol. *byryp*, Asm. *vogor* (9. l.); csuvVirjMunk. *mogor* (NyK. 21 : 25.).

~ mongKow. *üker*, *ükür* bête, bête à cornes; Pall. *ukir* armentum; GUIRAGOS szójegyzékében (1241-ből): *akar*, *ok'är* (v. ö. HOWORTH, History of the Mongols, 88.) | mongKhVit. *uhur* le bœuf | kalmJü. *üker* vied, hornvied, kuh, rind; Pall. *ukaer* vacca burjC. *uker*, *uzer*, *uzur* rindvied.

Van a magyarban is: *ökör* ochs. Mongol jövevényszavak: csagKún. *ökür* ein vierjähriges füllen, zahmes tier | urjKat. *ügar* корова, созвѣздіе тельца — tungManUrC. *uγur* a burjétból | tungUdsMidd. *ogus* a jakutból.

Egybeveti BUDENZ, NyK. 20 : 150, MUNKÁCSI, NyK. 24 : 406.

Nagyon valószínűtlen, hogy az idézett török és mongol alakoknak valami közük volna a MUNKÁCSITÓL I. H. IDEVONT indogermán alakokhoz: zend *ukhšan*; szkr. *ukshán*; gót *auhsus*; ófném. *ohso*, újfn. *ochs*. Még csodálatosabb teoriát állít föl RADLOFF (Phon. 166. l.): «... *buγa*, *buγu*, die mandshu-wörter *buγū* . . . , und das mongolische wort *buγa* unbedingt eines stammes mit *ögüz*, *ügiz*, mong. *ükür*, mandshu *jiγan*. Jedoch ist der abfall (des labials) . . . gewiss ein vortürkischer» (!). Hogy az efféle elméletekből mi haszna van a tudománynak, nehéz elképzelni.

3. oszmR. *öz* der beste teil eines dinges, das innere, das herz, das mark, das wesen, die essenzenz | csagV. *öz* kern, innere substanz, mark, kraft | alt. kirg. tel. R. *özök* das innere eines dinges,

der kern (der nuss), das korn (in der ähre), das mark (eines baumes), der docht (eines lichtetes, oder eine lampe), das innere des menschen (die brust und der bauch) | sorR. *özäk*.

~ mongKow. Schm. *ürü* l'intérieur, das innere oder inwendige einer sache; *ürü ebedkü* inniges mitleid haben | kalmJü. *örü* (*ebedkü*) id., herzlich bedauern.

Úgy látszik, különválasztandó a köztör. *öz, üz* «selbst» szótól, mert a mongolságban mindkettőnek külön megfelelője kínálkozik.

4. orkhTh. *öz-lik, -lák* selbstständig, selbstständigkeit | oszm. *öz* selbst (ritkán használják a *kändi* helyett) | tel. ujrR. *ös* die persönlichkeit, selbst | kazBál. *üz* maga, személy | kar. *áz*: a többi török nyelvben *öz*. — ? jakB. *üös* mark eines baumes; galle; mitte eines flusses.

~ mongSchm. *öber* selbst, selbsteigen *öberün* | mongKhRamst. *ōra, ōrō* (23. l.) | mongburjC. *ör, öro* | burjBál. *öhör* maga; *öhörö* saját, tulajdon | kalmJü. *öbörön; örö* (JPOS. 40. l.).

5. kazBál. *üzäk* boglyakaró | sag. kojB. *özäk* pflock, pfahl.

A mongol szótárakból nem tudom az *r*-es alakot kimutatni, de valószínűleg mongol jövevényszavak a köv. török szók: sorR. *ürgän* pflock, pfahl | kojB. kar. C. *ürgän, örgän* pfahl, zaunstange.

6. barR. *üzük* das dach | kirgR. *üzük* die filzbekleidung der jurte.

~ mongKow. *ürge* tente. — KoibC. *örgä* zelt der helden (in den märchen) | csagR. *ürgä* die heldenjurte | tel. alt. leb. sag. R. *örgö* id. a mongolságból.

7. orkhR. *jüz* antlitz, gesicht | ujr. *jüs* | oszmZ. *jüz* mine, figure, surface, côté, aspect, apparence, manière, façon | csagV. *jüz* oberfläche, obenseite, gegend, richtung | kazBál. *jöz*, Ost. Vosk. *žöz* arez, fölszín, él | baskPr. *jöd*, Kat. *jöd* arez, лицо, видъ, лезвие | altR. *jüs* | tobR. *jüz* | telR. *düs* | leb. barR. *jüs* | tarR. *jüz*.

mandzsuGab. *dere* seite, gesicht | goldGr. *dirül, dirre* | tung. SolIw. *dere* лицө | tungManUrC. *därä* | tungKondCzek. *döre* | tung. ManägIw. Gr. *dèré, dÿrra* | tungAlTung. C. *dÿrä* | tKang. *dörö* | tOchC. *dÿrawan* | tungOlčaGr. *dÿrre* | žuč. *t'eh-'öh* Gr.

8. ujrR. *käs-* umherstreifen, durchziehen | oszmZ. *gez-* se promener, aller ça et là; aller à pied, à cheval, en voiture pour faire de l'exercice | csagR. *káz-* durchziehen, durchlaufen | kirgR. *kez-* umherschweifen, sich umtreiben.

~ mongGolst. Schm. *zerü-* странствовать, скитаться, слоняться, бродить без дѣла; wandern, umherschweifen, sich herumtreiben.

~ mandzsuGab. *hergi-* umgehen, umherschweifen.

Különös, hogy van e mellett mong. K. *kesü-* rôder | kalmJü. *kesü-* schlendern, herumstreifen, herumstreichen is. Vajjon ezek újabb jövevényszavak a törökségből?

9. kazVosk. (*sasi*) *közän* (büdös) хорекъ | baskKút. *közän* хорекъ | komR. *küzän* iltis | alt. kirg. R. *küzön* | tob. telR. *küzän* | kojbc. *küzän* | karC. *küzän*, *küsän* (szamKam. *k'özen* id.).

~ mongKow. *kürene* un animal, espèce de putois | kalmPall. *kurnae* *Mustela putorius*.

~ mandzsuGab. Zach. *kurene* iltis, ласка, хорекъ.

Van a magyarban is *görény* *Martes domestica* s oszm. *girin*, a melyet VÁMBÉRY (M. Ered. 293.) a Lehçei osmani-féle szótárból idéz: «kis állat, tarka és fekete szőrű, Tatarisztánból jön».

Egybeveti SCHIEFNER, Koib. Sprachl. 100, MUNKÁCSI, Nyr. 13: 260, BÁLINT, Párh., BUDENZ, NyK. 20: 148.

10. oszmZ. *sez-* croire, penser, remarquer, pénétrer, concevoir, distinguer | csagKún. *siz-*; Z. *sizken-* s'éveiller en sursaut, se réveiller, frémir | kazBál. *siz-* érez, észrevesz | baskPr. *hid-* érez, megérez, megneszel, észrevesz; *hidmäj* észrevétlenül.

~ mongGolst. Schm. *sere-* чувствовать, предчувствовать, предвидеть, предузнавать, понимать; im voraus wissen od. verstehen, eine gründliche kenntniss haben, rathen, einsehen. Alig választható ettől el mongGolst. Schm. *sere-*, *seri-* проснуться, очувствоваться; aufwachen, erwachen | kalmJü. *sere-*, *seri-* aufwachen | burjC. *serenep* erwachen, *serēnep* wecken.

~ mandzsuGab. *sere-* bemerken, erfahren, wissen, erkennen; *serežun* wachsam | tungManUrC. *sārim* erwachen | tungOlčaGr. *söruserč* wecken | goldGr. *siñe-* aufwachen.

Magyarázatra szorulnak a következő *r*-es török alakok: oszmZ. *sirkek* qui veille, qui ne dort pas | kaz. *sirkek* érzékeny.

11. oszmZ. *söz-* filtrer, passer; *sözgü* filtre, passoir; *siz-* suinter, tomber goutte à goutte, se destiller, filtrer | csagZ. *siz-*; Kún. *sizindu* tropfend fließendes wasser | kazBál. *süz-* szűr, *süzgeč* szűrő, szita.

~ mongKow. *šür*, *šijür* tamis, crible; *šüüre-*, *šüurde-*, *šüüde-* passer à travers, cribler, filtrer, passer par un filtre.

Van a magyarban is: *szür* filtrer, passer.

12. taraR. *täs* schnell | ujrR. *täzik*, *täzük* schnell, flüchtig | kirg, *tez*. A többi török nyelvben *täs* schnell, eilig, flink, lebhaft, unerwartet, auf einmal.

Alighanem különválasztandó oszm. *tiz* schnell | kazR. *tiz*; *tizräk* schneller (> csuv. *čas* кропо, *časraz*, *čadraz* кропѣ Z.) v. ö. perzsa *tiz*.

~ mongKow. *tür*, *türjen* vite, vitement, rapidement; *türjelekü* se háter | mongKh. Ram. *turga* (30. l.) | burjC. *turguy*, *turgen* rasch, hurtig, bald.

~ mandzsuGab. *turgen* schnell fließend od. laufend; *tur* schnelligkeit des pferdes | tungManUr. C. *turga*, *turgan* oft | gold. Gr. *turgén*, *turgén* schnell, rasch, sogleich | tungUdsC. *turgandi* | tungC. *turgonži*.

Mongol jövevényszó telR. *türän* eilig, frisch, s valószínűleg tel. ujr. sagR. *türčü* «sogleich, bald, fest, beinahe» is.

13. kirgR. *tizi-* hineinstecken, einsperren | kazBál. *tözö-* állítani, építeni, szerkeszteni | tel. kumR. *tözö-* begründen, befestigen | šorR. *tözö-*.

~ mongKow. *dürü-* mettre, arborer, plonger | kalmJü. *dürü-* wohin stecken.

14. csagR. *töz-* ertragen, erdulden | kazBál. *tüz-* | kirgR. *töz-* | baskPr. *tuđ-* | karC. *tösermen* dulden | kúnKuun *tözumluk* patientia, *tözmalük* martyrrium | telR. *tözüm* die ausdauer, die geduld.

~ mongKow. Schm. *türe-* être épuisé, sehr erschöpft sein, durch mangel leiden | kalmJü. *türe-* id.

Mongol jövevényszó a telR. *türä-* in noth sein, *türäl-* zu grunde gehen, arm werden, in unordnung gerathen, nem pedig,

mint RADLOFF jelzi, a *tür*- «aufrollen, aufschürzen» ige szárma-zéka. — Van a magyarban is *tür* dulden, ertragen, *türelem* geduld.

KojbC. *testänerben* dulden | jakB. *täsü, täsijäbin* ertragen, aushalten ~ mong. *tes*- ertragen, erdulden különválasztandó.

15. ujrR. *tüs* das äussere, das ansehen, die farbe | csagR. *tüs* | kazR. *tös* die figur, das äussere, das gesicht, die farbe | kirgR. *tüz* | tob. barR. *tüs* | csuvZ. *түрь узоръ, вышивка*; csuv. Munk. *türe* himzés (6. l.) [csuvAsmZ. Verch. *tös*, An. *tös* видъ, родъ, цвѣтъ, вообще (12. l.) újabb jövevényyszó].

~ mongKow. *düri* forme, figure, aspect, modèle, exemple; *dürsün* apparence, objet, corps, symbole (> jakB. *düsün* aussehen, gestalt, bild, figur, farbe) | kalmJü. *düri* gestalt, aussehen, anblick, miene | burj. *turey* farbe.

~ mandzsuGab. *durun* gestalt, form, art, weise, mode, beispiegel, vorbild, plan; *dursun* gestalt, aussehen, blick (a mongolból) | goldGr. *dürü* form, gestalt, bild; tungManeg. *dürü* id. | tAlAmGr. *doru*.

Nem tartoznak a törökség eredeti szókincséhez: csag. *tür* das muster, die zeichnung einer stickerei; csagV. *tör* form, gestalt; csagKún. *türlük* verschieden, gattung | altR. *tür* das äussere, die farbe, das muster, die zeichnung einer stickerei; *türsün* das äussere, die gestalt, gesicht (v. ö. mong. *dürsün*) | telR. *tür, türsün* | tarR. *tür* | baskPr. *törlö* különféle, -féle, változatos | kazBál. *törlö* -alakú, -féle.

* * *

16. ujrR. *oza* früher, *ozaγi* früher, прежний | tel. altR. *ozo* einstig, ehemalig, ehemals; früher, vorher; *ozoγi* einstmalig | barR. *ozok* früher, einst, ehemals | csagKún. *uzaru gun* neulich, jüngst (? < sag. kojb. kač. küär. barR. *os*- früher sein, früher thun, vorhergehen; zuvorkommen | kazBál. *uz*- haladni, mellette elmenni, fölülmülni).

~ mongSchm. *urit* vorher, vor, voraus; *urida* vorher, vormals, vorzeiten (v. ö. *nasuda* < *nasun*, mindig; *činadu-da* a tulsó parton); *mordaxujn urit* elmenetel előtt; *kürküjn urida* megérkezés előtt; *uridu* der vorige, erste, vorstehende | kalmJü. *urid, urida, uridu* | burjC. *urde, urda* das vordere, früher, vorwärts; süden; *urdehe, urdaki, urdaγi, urdān, urdāγ* früherer.

Mongol jövevényszavak : sagR. *ortak* vorwärts, weiter | jakB. *urut* früher, *urukku* früher.

17. oszm. csagR. *uz* gewandt, geschickt, fähig | tel. alt. šor. leb. soj. ujgR. *us* die geschicklichkeit, kunst, künstliche arbeit, handwerk | telR. *uzan-* künstlich ververtigen, ein künstler, meister sein.

~ mongKow. *uran* art, métier, artiste, habile | kalmJü. *uran* künstler, *urala-* kunst, handwerk ausüben.

~ mandzsuGAb. *ure-* geschickt, geübt sein.

Mongol jövevényszó : jakB. *uran* zierlich, fein, hübsch | urj. Kat. *uran* ухорерий, бѣдовый, ловкiü.

18. oszmZ. *boz* gris, grisâtre, bleuâtre ; *boz at* v. *boz* cheval gris, de mauvaise race ; *bozlu*k gris | kazBál. *buz*, *büz* szürke, fehéres | baskPr. *buð* szürke.

~ mongKow. *boro* gris, gris foncé | mandzsuGAb. *boro* braunroth.

Jövevényszók a mongolságból : urjKat. *pora* szürke | kojbc. *bora* | jakB. *boroy* schwarzgrau | ? csagKún. *bur* schimmel, de v. ö. perzsa *bur* rothgelb (LT. *bür at* fuchsrothes pferd).

Különválasztandó : kazBál. *burli* fehéres, szürkés | baskPr. *burgl tarka* (lovakról) | csuvZ. *puvirla*, *purla* сѣдый, чамый | ~ mongKow. *buçurul* gris, gris mélé | burjC. *bürul*, *būral* hellgrau, von gemischtem haar (> jakB. *burul*, *bulur* von gemischtem haar | karC. *bürul* grau | urjKat. *pürul*.

19. oszmZ. *buzayı* petit de bête fauve, veau, agneau | kazBál. *bzau*, *bızau* | csagZ. *burgu* (alighanem *buzgu*-nak olvasandó, ZENKER megjegyzése) | kirgR. *buzau* kojbc. *buzō* kalb | sojC. *puzā* | baskPr. *boðau* | tarR. *mozai* | šor. altR. *puzā* | csuvZ. *pru* теленокъ, Munk. *peru* (NyK. 21 : 7.) Asm. *pīru* (XI. 1.) (> cserHRam. *prèzo* das kalb ; csSzil. *preze*, *poréze*).

Van a magyarban is : *borju*, *buru* MTsz.

~ mongKow. Schm. *biraçu* bœuf de 2 ans, ein rind im zweiten jahre | mongKhRam. *βārū*, *βīrū* (46. 1.) | kalmJü. *birō* hornvieh, ochse (zweijährig).

Egybevetette, részben, BUDENZ, NyK. 20 : 150, BÁLINT (Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén).

Aligha tartoznak ide a MUNKÁCSITÓL idevont (NyK. 24: 406.) indogermán alakok: zend *pasu*, lat. *pecus*, szkr. *paçu* stb., valamint vog. *pāsi'*, osztj. *pēsi* «rénborjú» sem. Ez utóbbiak helyes megfelelőit l. NyK. 32: 212, FUF. 2: 223.

20. Köztör. *jaz-* írni | csuvZ. *śir-* id. (> cserKel. *serem*, *śerem*, *serem*, *śerem*, cserH. *sirem*).

~ mongSchm. *žiru-* malen, zeichnen; rechnen, berechnen.

Van a magyarban is *ír-* (< **žir-*).

BÖHTLINGK a jak. *suruit* «zeichnen, malen, schreiben, aufzeichnen», jak. *suruk* «schrift» szókat is idevonja, holott azok kétségkívül mongol jövevényszavak: mongSchm. *zuru-* zeichnen, entwerfen, buchstaben oder zeichen schreiben; *zuruk* | burjC. *zuranam*, *zoronam* schreiben | kalmJü. *zuru-* zeichnen, malen; *zuruk* zeichnung, malerei.

Egybevetette MIKKOLA, FUF. I: 113, RAMSTEDT, Konjugat. 98.

21. tar. csag. oszm. kirk. azerbR. *kaz-* | tel. alt. šor. leb. soj. sag. kač. *kas-* | kaz. oszm. *kazi-* graben, ausgraben, aushöhlen, ausmeisseln, behauen, abkratzen, abschaben, glatt feilen | jakB. *zas-* graben, hervorgaben.

~ mongSchm. *zaru-* weggraben, wegkratzen, schaben, ebenen | burjC. *zarul* schabeiseninstrument.

Valószínűleg a mongolból jakB. *zarü-*, *zorui-* aufwühlen, pflügen, wgschaufeln.

[22. GRUNZEL (Entwurf einer vergleichenden grammatik der altaischen sprachen 78. l.) és RAMSTEDT (Konjug. 97. l.) a köztör. *kaz*, *kas*, jak. *žās* szókat a mongol *galarun* «gans» szóval vetik egybe. Hangtani okokból ezt az egybevetést nem fogadhatjuk el: mong. *-l-* tör. *-š-*re utalna, míg a török *-z-* szabályos mongol megfelelője *-r-* volna. Csakugyan van a csuvasban *zor* рѣчь, s talán idevonható még a gold *zoržoi* Anas glocitans | tungOlča *zoržoi* id.

Csak hozzátetésképpen említem, hogy a mong. *gal-arun* összetartozhatik a következő török alakokkal: altR. *kaškala* die taucherente | csagR. *kaškaldar* id. | baskPr. *kāškalak* vadkacsafaj.]

23. ujrR. *kazuk* pflock, pfahl | oszmZ. *kazik* pfosten, pfahl, pflock, zaunpfahl, schanzpfahl | csagKún. *kazuk* stock mit spitzem

ende, nagel | kazBál. *kazik* karó | baskPr. *kàdek* karó | kirg. tel. alt. lebR. *kazik* id.

R-es alakot sem a csuvasból, sem a mongolból nem mutatunk ki, de megvoltát bizonyítja a magyar *karó* palus, pedamen, statumen, veru, verutum, a mely — régibb török jövevényszavaink hangviszonyai szerint — a köztör. *kazik* szabályos megfelelője.

Nem lehetetlen, hogy a mandzsuGab. *fargi* pflock, pfahl szintén ide tartozik, a mandzsu *f-* ugyanis felelhet meg — ritkábban — mongol *χ-*, török *k-*-nak is, pl.

ujgR. *kula* gelbgrau, (braun), falb | altR. *kula at* ein falbe (ein gelbes pferd mit schwarzer mähne und eben solchem schwanze) | oszm. *kula* braun (eine pferdefarbe, d. h. ein braunes pferd mit schwarzem schwanze und eben solcher mähne stb.) ~ mongSchm. *χula* (*morin*) ein gelblich hellbraunes pferd | burjC. *χula* hellbraun mit schwarzer mähne und schweif. ~ mandzsuGab. *fulan* schwärzliches pferd (de v. ö. *kólan* falbe; újabb jövevény?).

24. oszmR. Z. *koz* nuss, wallnuss; *kozak* tannzapfen, fichtenapfel, cedernapfel; *kozalak* id.: jede kleine, unbedeutende sache | csagR. *koz*; Z. *kuzuk* tannzapfen; Kún. *kozalak* kleines, schwaches ding, unreif | kúnKuun *chox* nux 272. l. | alt. tel. leb. šor. sag. kojb. barR. *kuzuk* cedernüsse, zirbelfichte.

~ ? mandzsuGab. *χori* zirbelnuss | goldGr. *kócoa*, *kócoa* wallnuss, Juglans mandschurica Maxim.; *kóroco*, *kórco* gemeine wasser-nuss, jesuitennuss, wasserkastanie, Trapa natans L. | tung. KAm. *korco* id. | tungManGr. *kórco* wallnussbaum.

25. oszmR. *kozu*, *kuzu* das lamm | kirgR. *kozu* ein einjähriges lamm | ujj. tel. altR. *kozi* das lamm; ujj. der widder (ein zodiak-bild) | tarR. *koza* ein einjähr. lamm.

~ mongGolst. *χuraγa*, *χuraγan*, *χurγa* барашекъ, ягненокъ; lamm; *χuraγala-* ягниться, bárányt elleni (mongPall. *chorachà* agnus), Guiragosnál: *qurqan* id.

Mongol jövevényszavak: urjKat. *kurayan* | tel. sag. kojb. kačR. *kurayan* ein junges schaf | alt. lebR. *kurān* | karC. *huraγan* lamm.

27. alt. tel. leb. sor. küärR. *tas* abgerieben, kahl, haarlos, kahl in der folge eines grindes | a többi török nyelvben *taz* id.

~ tungAmGerst. *taraka* kahlköpfig | tungManägMaack *taraka* лысий.

A várható *r*-es alakokat sem a csuvasból, sem a mongolságból nem tudjuk kimutatni, de megvoltuk mellett bizonyítanak: magy. *tar* kahlköpfig és jakB. *tarayai* id., a mely utóbbi valószínűleg mongol jövevényszó; v. ö. jak. *kärčäyái* geizig < *kärčäi*- geizig sein, v. ö. mong. *kercepei* cruel, dur, impitoyable | *zaptayai* flach < *zaptai*- flach werden, v. ö. mong. *zabtai*- être plat; *zabtayai* plat | jak. *kältäyái* was eine krümmung hat v. ö. mong. *keltei*- schief sein, sich nach einer seite neigen; *keltepei* schief. V. ö. még oszm. *sol bal* | kaz. *sul* id. ~ csuvZ. *sologai* (> cserRam. *šalayai*) лъвая сторона ~ mong. *solojai* links.

27. oszmR. *toz* die pappel; *ak toz ayaži* die weispappel; *kara t. ayaži* die schwarzpappel. Alighanem ugyanez a szó a kirgR. *torayji* espe, pappel, *Populus diversifolia* (jövevényszó egy *r*-ező nyelvből?), v. ö. még csagR. *turak* id.

b) Kőztör. *r*+conson. = mong.-mandzsu *r*+conson.

28. orkhR. *tüzgin*- herumschweifen | csagR. *tüzgün*- sich im kreise herumdrehen | künR. *tüzgün*- | ujj. alt. telR. *täskin*- sich schnell herumdrehen, sich im kreise herumdrehen, sich auf einem fusse herumdrehen.

~ ?? mandzsuGab. *torɣo*- sich drehen, sich wenden | gold. Gr. *torfole*- drehen.

29. csagZ. *bizge*, *bizgek* froid de fièvre | kazBál. *bizgük* láz, hideglelés.

~ ? tungKondCzek. *birga* epidemie.

* * *

30. A mongol rotacismus egy érdekes alaktani esetére mutatott rá RAMSTEDT (Konjug. 77.). A *Juan-cao-mi-si* szövegekben fordul elő a következő két érdekes alak: *kei-su-mu-ser* «blast nicht»; *o-lo-su-mu-ser* «hungert nicht», a melyekben a *-ser* a köztör. *-siz*, *-siz* (csuvas: *-sír*, *-sor*, *-zír*, *-zor*) fosztóképző *r*-es párja.

A köztör. szóhasonlításokból a következő eredményre jutunk: Eredeti altaji *-z*-nek megfelelő:

az oszmanliban, csagatajban -z-;

az ujugurban, altajiban (s több rokon dialektusban) -s ~ -z-;

a karagaszban (CASTRÉN szerint) -s ~ -s-;

a jakutban -s ~ -s-;

a csuvasban -r ~ -r-;

a mongolságban és a mandzsu-tungúzban -r ~ -r-.

Hogy a $z > r$ hangváltozás intervocalis helyzetben s a szóvégen egyidőben indult-e meg, vagy eleinte csak a hangzóközi -z- lett r-ré (mint pl. a latinban: *arboſ* ~ *arboris*; *hesternus* ~ *heri*) s később az r-es alakok javára kiegyenlítőds történt-e (mint pl. a latinban: *arbor*, *honor*), nem merném eldönteni.

B) Lambdacismus.

A török nyelvesoportból a csuvas lambdacismusa már régóta ismeretes (v. ö. BUDENZ, NyK. 3:243.), pl. tör. *kış* ~ csuv. *ǰǰl*; tat. *jomoš* «ügy» ~ csuv. *šǰmǰl*.

Már a csuvas-mongol rotacismus vizsgálata közben kiterjesztettem figyelmemet a köztör. szóközépi és szóvégi *š* mongol megfelelőire is, s már az alább közölt szóhasonlítások nagy része össze volt állítva, midőn figyelmessé lettem RAMSTEDT akkortájban megjelent könyvében egy megjegyzésre, a mely megfigyelésem helyességét megerősítette: «es können aus dem ältesten mongolischen wortvorrat belege eines bisher nur aus dem tschuwassischen bekannten wechself $l \sim š$ (*s*) angeführt werden». Állítása igazolására öt példát hoz föl (l. a 22., 35., 37. és 46. cikkeket); ezek közül kettő aligha helyes. RAMSTEDT szerint: mong. (türk.) *zil* «jahr» ~ ? türk. *jaš*. A mongol *zil*-nek megfelelő *jil* köztörök szó, mongol jövevény szónak semmi esetre sem tarthatjuk; $š \sim l$ váltakozás (*jaš \sim jil*) a törökségen belül nem lehetetlen ugyan, de bővebb bizonyításra szorulna. A tör. *qaz* ~ mong. *ǰal-ǰun* egybevetésre lásd a 22. cikket.

31. oszmR. *kaša*- ein pferd striegeln, *kaši*- abreiben, kratzen, striegeln, jucken | csagR. *kaši*- | kazBál. *kaši*- vakarni | kirgR. *kaša*- meisseln.

~ mongSchm. *ǰalči*- egal machen, schlichten, glatt hobeln, ebnen, die oberfläche dünn abnehmen (-*či*- frequentativ képzővel).

32. kirgR. *kašagan* die klette.

~ ? mongSchm. Kow. *χalaχai* nesseln, brennesseln; ortie | burjC. *kalakai*, *χalaχai*, *χalāχai* id. (*χala-* «brennen» ige szár-mazéka?)

Mongol jövevényszavak: mandzsuGab. *χalaχai* name einer pflanze, nessel | csagR. *kalaχai* ein langes, breitblättriges gras.

~ ? mandzsuGab. *kilyana* eine art klette.

A magyarban is van *kalokány*, *kolokány*, *karakány* «tüskés, éles, bokros sás, vízi árticsóka» MTsz., a melyet VÁMBÉRY (vö. NyK. 10:125.) az említett csag. *kalaχai*-al vetett egybe.

33. oszm. krimR. *kašik* der löffel | csagR. *kašuk* | kazR. *kašik* | kirgR. *kašik* | baskPr. *kāšek* fölöző kanál | karC. *kašek*, *kahek* | csuvMunk. *kāžek* kanál (11. l.) [csuvZ. *кажык*, csuvAsm. *кашак* (61. l.) < a tat.].

KaraimR. *košik*, *košik* die schöpfkelle | tarR. *košuk* «der löffel» RADLOFF szerint az orosz *ковшикъ*-ból.

~ mongKow. Golst. *χalbaχa* cueiller; le clou de fer des étandards; ложка; *кошникъ*, *кошница* (löffelgans, platalea leucordia); *χalbaχar* le bout large d'une rame | kalmJü. *χalbaχa* löffel | burjC. *kalbaga*, *χalbaga*, *halbaga*.

Mongol jövevényszók: mandzsuGab. *χalbaχa* fahnen spitze; *χalbaχan* eine art wasservogel | alt. kirg. *kalbak* der löffel | telR. *kalbūs* ein breites stück holz zum umrühren, der rührlöffel | jakB. *χalba* eine art ente.

Föltűnő, hogy a törökségben is vannak az idézett török szavakkal szorosán egyező s a mongolságból ki nem mutatható *l*-es alakok: kazBál. *kalak* der umrührlöffel; *jauryñ kalak* lapoczkacsont | kirgR. *kalak* ein hölzchen mit flachem ende, das man den kindern statt eines löffels giebt | baskPr. *Kat. kâlak* evő kanál; ложка, лопатка, мѣшалка, чайная и столовая ложка | šorR. *kalak* ein grosser löffel (manchmal mit löchern) zum herausnehmen von fischen oder teigstücken aus der brühe | csuvZ. *калак лопатка* (< tat.); v. ö. még tubR. *kalaχas* ein spatenförmiges hölzchen, rührlöffel.

34. oszmZ. *koš*- ajouter, joindre, attacher, accompagner, atteler; *kušuk* mêlé | csagKün. *koš*, *koša* paar, zusammen; *koš*- anfügen, vortragen, gedicht aufsagen; R. *košuk* vereint, zusammen-

gethan, der gesang, das lied | ujrR. *koš-* verse machen, worte in gebundener rede künstlich zusammenfügen | kazBálR. *kuš-* egyesíteni, összeadni | baskPr. *kuš-* hozzáadni, bezárni | sag. kirk. karR. *kos-* das paar, zwei zusammengehörige dinge; aus zwei teilen bestehend; zusammengehörend, zusammen, miteinander, *kos-* vereinigen, zusammenlegen, hinzufügen, anspannen, kirk. *kosak* zwei zusammen angespannte tiere, das gespannt; eine menge schafe, die zusammen mit den köpfen an einem stricke angebunden sind | tel. sor. alR. *koš-* zusammenthun, hinzufügen, hinzuthun, anfügen, beimischen | kojbc. *kôzerben* | alR. *koşoy* der gesang | urjKat. *koš-* придавать, соединять; *koşur* придавивь.

~ mongSchm. *zuli-* mischen z. b. milch u. wasser | kalmJü. *zoli-* mischen — ? mong. *zolbo-*, kalm. *zolbo-* vereinigen, verbinden, trauen, kuppeln, copulieren; *zolboŋa* was zusammengehört, ein paar.

Mongol jövevényiszavak: mandzsuGab. *zolbo-* verbinden; anschirren, heiraten, zur frau geben; *zolbon* ein paar, paarung | jakB. *zolbuo-* an einander binden; *zolibü* verbindung, verknüpfung | alt. tel. lebr. *kolbo-* zusammenbinden, zusammenkoppeln, in eine reihe stellen; *kolboi* zusammen. — Vizsont alig tartozik a mongolság eredeti szókincséhez *zos* paar; *zosla-* paaren, paarenweise verbinden.

BUDENZ (NyK. 3:244.) a köztör. *koš-* szót a csuvas *kül-* lel vetette egybe. Ez ellen már PAASONEN fölszólalt (Türkische lehnwörter im mordwinischen, 37. l.) s helyesen utalt a csuv. *kül-* igazi rokonaira: csuvZ. *kül-* запрягать лошадей ~ sag. kojbr. *köl-* anspannen, ein pferd | karC. *höllärmen* | jakB. *kölüi-* anspannen; *kölö* anspann, vorspann | tel. tölösR. *kölkö* tiere, welche angespannt, geritten und belastet werden | kirgr. *kölik* das zugvieh, die transportmittel | oszmR. *gölük*, *gülük* das lasttier. ~ mong. *kül-* anspannen, atteler | burjC. *çölleneŋ* vorspannen.

Megvan, mint csuvas jövevényiszó, a mordvinban is: mdM. *kildoms* | mdE. *kildems* anspannen (PAASONEN i. m. i. h.).

35. orkhR. *tabišŋan* der hase | oszmZ. *tawšan* lièvre | csagZ. Kún. *tavuşkan* lièvre; nom de la quatrième année du cycle duodécimal de l'ancienne ère | boszn. azerbR. *taušan* | tarR. *toşkan*.

~ mongSchm. *taulai*, mPall. *toolai* der graue hase; der name des vierten jahres des zwölfjährigen cyclus | mongKhVit. *tuole*,

mKhRam. *t'ül'ē* (49. l.) | burjC. *tūlē, tūlei, tūlai* hase, bläulicher od. grauer steppenhasse.

GUIRAGOS, a kitől egy kis (48 szóból álló) mongol szójegyzék maradt reánk (körülbelül 1241-ből), a következő, igen érdekes alakokat adja: *thaplqa*, var. *thoblqa* (-*thula*) v. ö. HOWORTH, History of the Mongols, III. 88. l.

Mongol jövevényyszavak: telR. *tulai* der langschwänzige hase | urjKat. *tolai* заяцъ | kojB. sagR. *tolai* id.

Egybevetette RAMSTEDT, Konjug. 97. l.

36. orkhTh. *taš* extérieur; *tašra* au dehors | ujrR. *taš* | oszmZ. *diš* le dehors | csagR. Kún. *tiš* das äussere; *taškari, tiškari* draussen | kazBál. *tiš* külső rész, boríték, kötés | baskPr. *teš* külső rész, *teška, teškare* ki, el, kifelé | kirgR. *tiš* das äussere | tel. alt. tob. *tiš* | tar. šorR. *taš* | sagR. *tas* | jakB. *tas* aussenseite; *tasirza* draussen, hinaus | csuvZ. *tol* внѣ, внѣшность, наружность; *tola* вонъ, наружу, на дворъ, на улицу; *tolda* внѣ, наружи; *tolaš* наружность; *tolattar* выгнать вонъ, вытравить собаками.

~ mandzsuGab. *tule* ausserhalb, äusserlich; *tulergi* ausserhalb, ausser, auswärtig, äussere, äusserlich | goldGr. *tulé* ausserhalb | tungManUrC. *tulilä* | zučGr. *t'üh-lì-léh* | tungAnadSch. *tulla* | tungOchGr. *tulaški*.

37. orkhTh. *taš* | oszmZ. *taš, daš* | baskPr. *táš*, baskKat *taš* | kúnKuun *tas* | kirgR. *tas* | sojC. *tas* | karC. *taiš* | kojB. *tas* | sagR. *tas* | jakB. *tās* kő | csuvZ. *čol* id. A többi török nyelvben *taš*.

mongSchm. *čilaγun* kő, köves | mongKhRam. *tš'ulūy* (46. l.), *tš'ulū* (13. l.) | kalmJü. *čilōn* | burjC. *šuluy, čolū* kő; *šulte, čolūtē* köves.

tungManIw. *žoló, žoló* kő | tManMax. *žolo* | tWilMaack *žolo* | tKondCzek. *žoló* | tJenKl. *dišolló* (? talán *dšolo*) | tČapKl. *žulo* | tUdsMidd. *žolo* | tOchGr. *žol* | tNerKl. *žaló* | tJakKl. *žolo* | tMangKl. *žollo* | tOročProt. *dčolo*; tOročC. *žolo*; tOročLeon. *žolo* | tSollw. *žolo* | goldGr. *žoló* | tungLamKl. *žolá*.

A csuvas és a török alakokat egybevetette BUDENZ NyK. 3: 243; a mongol, tungúz és török alakokat RAMSTEDT Konjug. 97. l.

A tör. *t-* ~ mong. *č-* megfelelésre v. ö.:

a) oszmZ. *titrä-* zittern, beben | kazBál. *titrä-* rengetni, reszketni, ingani | kirg. tarR. *titrë-* zittern | kúnKuun *titrarmen* tremo;

titramac tremitus; *titeremec* tremor | jakB. *titiriä* zittern — csuvZ. *čitre-* дрожать, трястись, трепетать (cserSzil. *čiträs* reszket, cserKRam. *tsot^rräs* a csuvasból).

~ mongSchm. *čičire-* zittern.

Egybeveti BÖHLINGK 104. l. és RAMSTEDT SUS. Aik. XXI. 12. l. v. ö. még GRÖNB. 32. l.

b) alt. tel. kirgR. *tij* schwer, fest, stark, kräftig; sehr, in hohem grade | kojB. karC. *tèy* sehr | cserKRam. *łšín* schnell, stark, heftig talán a csuvasból, de a rendelkezésemre álló forrásokban megfelelő csuvas szót nem talállok.

~ mongKow. *čiy* ferment, solidement; *čineřen* force, grandeur, faculté. Aligha tartozik ide mongKow. *dey* très, totalement, mongSchm. *dan* sehr, überaus (> jak. *däy* sehr, in hohem grade).

c) orkhTh. *tiylä-* hallani, hallgatni | sagR. *tiynä-* | ujrR. *tiylä-* | leb. šor. sag. kojB. *tiyna* | kazR. *tiyla-*; kazBál. *tiyna-* | alt. tel. soj. *tiyda-* horehen, gehorchen | karC. *taynärmen* hören.

~ mongKow. Schm. *čiy-na-χu* écouter, observer; horehen | burjC. *šagnanam*, *šagnanam*, *čaganap* hören, horehen | kalmJü. *čiy-na-χu* horehen, lauschen.

d) ujrR. *taγu* tyúk | altR. *taka* | tarR. *toka* | tel. leb. kumR. *tāk* | kar. kojB. *takiak*, *tākāk*, *tagak* | kirg. kaz. tob. csagR. *tauk* | csagR. *taγuk*, *takuk* | oszmR. *tawuk* — csuvAn. Munk. *čęγ*, csuvAnZ. чых; csuvVirjMunk. *čęγę*, csuvVirjAsm. *łš^rı̄* (8. l.) (> magy. *tyúk*).

~ mandzsuGab. *čoko* hahn, huhn | tungOročProt. *čeko* курица | goldGr. *čeko*, *čekyó*, *čoko* | tungAlAmMaack. *tōoka* | žučGr. *t'i-huó*.

A mongol *takja* poule, coq valószínűleg jövevényyszó.

e) köztör. *tala-* lopni, rabolni | jak. *talā-* rauben.

~ goldGr. *čola-*, *čolo-*, *čoli-* lopni, rabolni | tungOročLeon. *čooči*, *čoolohaŋe* воръ | tOročProt. *čooča* id. | žučGr. *táo-li-mei* lopni.

Mong. *tala-* enlever, confisquer les biens, mandzsuGab. *tala-* «nehmen, sich aneignen, confiscieren» jövevényyszavak.

38. oszmZ. *düş* seite, gegenüber, beegnung, der beegnende; *düş olmak* beegnen, antreffen | kazBál. *tüş*, *töš* hely, rész, alkalom | csuvZ. *tül* (түль) встрѣча, случай, мѣсто, время, обстоятельство, *tül bol* встрѣтиться. — Mélyhangú alakok: tel. altR.

tuš die gegenüberliegende stelle | sag. kojB. kirgR. *tus* | csag. *tuš*; *tušla-* begegnen | tel. alt. leb. šorR. *tušta-* | jakB. *tus-* die vor einem liegende stelle; *tosui-* begegnen (mongol jövevényyszó?); *tusku* betreffend, angelegenheit; *tuskul* passendheit, angemessenheit.

~ ? mandzsuGab. *tule* jenseits; *tuli* überschreiten (alighanem különválasztandó az «ausserhalb» jelentésű *tule* szótól, v. ö. a 36. czikket).

Az összeállítást kétségessé teszi még az is, hogy van a mongolságban is: *tos contre*, *tos-* tomber, heurter, rencontrer | burjC. *tuša* gegen, entgegen | kalmJü. *tus* gegenüber, vor, gegen (jövevényyszavak a törökségből?).

39. oszmZ. *düş* songe | kirg. kojB. sagR. *tüs* der traum | jakB. *tüsüö-* traumen, einen traum haben; *tül* der traum | csuvZ. *tülük*, csuvAsm. *tölök* (92. l.) сонъ, сновидѣніе; *tüllen* во снѣ видѣтъ, ррезитъ. A többi török nyelvben *tüş*.

Föltűnő a jak. *tül* «álom» a várható szabályos *tüs* helyett, annál is inkább, mert mellette a szabályos *tüsüö-* ige áll. Talán igazza van RADLOFFnak, hogy *tül* < *tüsüöl* helyett van (v. ö. Phon. 189. l.).

~ mandzsuGab. *tolgin*, *toljin* traum, *tolji-* träumen.

40. oszmZ. *düşe-*, *döse-* étendre par la terre (p. ex. des tapis); plancheier, paver; *düşek*, *döšek* lit, matelas; *düşeme*, *döseme* tapis | csagR. *töšä-* als lager ausbreiten | kazBál. *tüsä-* | kirgR. *tösö-* | šorR. *töšä-* | karaimR. *täšä-* | tobR. *tüsä-* (de KATANOFFnál: *tüşäk*) | alt. tel. lebR. *töžö-* | urjKat. *töžö-* стели, разстилаи | soj. kojB. *tözirben* betten, ausbreiten; *tözäk* beth | ujrG. *tözäk* unterlage | baskPr. *tušäk* derékalj.

~ mongKow. *deli-* étendre, tendre | kalmJü. *delge-* aus-, auseinanderbreiten.

? ~ mandzsuGab. *tele-* ausbreiten, ausglätten, ausweiten.

Mongol jövevény: jakB. *tälgüt-* ausbreiten; *tälgüä-* id.; *tälläz* ein ausgebreitetes fell, lager, beth; *tällijä* decke, die unter dem sattel des pferdes ausgebreitet wird.

41. oszmR. *köšäk* ein kameeljunge, ein junges tier überhaupt; *köšäklä-* füllen werfen; *köšäläk* ein kleines kameelfüllen;

küçük das kameelfüllen; *küçük* der junge hund | tel. karR. *küçük* id. | lebR. *küçügäs* der junge hund | csagKún. *köse* einjähriges junges kameel | kirgR. *küsük* die jungen der tiere. — Különválasztandó: oszm. *kiçi*, *küçük* | tel. tar. csagR. *kiçik* klein, unbedeutend, jünger, niedriger.

~ mongKow. *güliye*, *güliye* un jeune chien, un petit.

Van a magyarban is: *kölök*, *kölyök* catulus, junges hündchen, junges tier.

Egybevetettem Nyr. 33:548. A mongol alakok *l*-je *s*-ből fejlődöttnek bizonyulván, elesik MUNKÁCSI föltevése, hogy a mongol *güliye* jövevényyszó az árjaság területéről (v. ö. újperzsa *kodak* kind, kleines, av. *kutaka*- klein stb.); v. ö. ÁKE. 419—20.

42. ujrR. *közigä* der vorhang | tarR. *kösägä* | telR. *közögö* | sorR. *közäö*.

~ mongKow. *küsiye* rideau de lit.

? ~ mandzsuGab. *zasan* bettvorhang.

Nyilván átvétellel van dolgunk, csak az a kérdés, a mongolság vagy a törökség volt-e az átvevő fél?

Föltünő e mellett telR. *kölöyö* der vorhang; *kölöyölö*- mit vorhängen verhängen; vajjon összetartozik-e a fentebb idézett alakokkal (ebben az esetben mongol jövevényyszó lehetne), vagy a telR. *kölö*- «verfinstern, beschatten, schwärzen vom rauche, russe» származéka?

43. kazR. Ostr. *küsük*- (кюмек) vor kälte starr sein; *kulim küsüktü* meine hand ist starr vor kälte; *сильно измобнутъ, продрогнуть* | jakB. *kösüi*, *kösüjabin* erstarren.

Más török nyelvben nem találom.

~ mongKow. *külde*- se geler, être geler.

44. kirg. sag. kojB. *tös* die brust, das bruststück beim braten. A többi török nyelvben *tös*, kazR. *tüs*.

? ~ mandzsuGab. *tulu* brust eines pferdes oder ochen.

45. oszmZ. *tüs* midi, temps de midi, grand jour | ujr. csag. alt. tel. sor. kaç. küar. tobR. *tüs* der mittag, der süden | kazBál. baskKat. *tös* | kojB. kirgR. *tüs*.

~ mongKow. *düli* milieu, midi, minuit.

~ mandzsuGab. *dulin* mitte, hälfte, mittag | žučGr. *tü-li-lah* |

tungManUrC. *dolin, dulin* | tungKondCzek. *dulin* in der mitte; *dulinin* mittet | WilMaack *dulu*, tSolIw. *dulimbug'à* | tAITung., Uds. *dulin* | tOchKl. *dobukun*.

Egybevetetem Nyr. 33 : 548.

Van a magyarban is *dél* (acc. *delet*) «mittag», «süden», a melyet a mongol *düli*-vel már FOGARASI JÁNOS NyK. 5 : 282. és BÁLINT G. (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén, 1877.) egybevetettek. A jelentések megfelelésére v. ö. francia *midi* «mittag» és «süden».

b) Török *ş+cons.* = mong. *l+cons.*

46. oszm. csag. tarR. *äsäk* számar, esel | azerbR. *äsüjik* eselsfüllen | kazBál. *išäk* | baskKat. *išäk* | kúnKuun *esac, esik, esek* asinus | kirgR. *esäk* | karaimR. *äsäk*, de e mellett: tel. šorR. *äštäk*.

~ mongKow. *elčiyen* äne | kalmPall. *elčiyen*. A megfelelés tehát tör. *-štš* ~ mong. *-lčš*. A tör. *tš* ~ mong. *čš* megfelelésre v. ö.: orkhTh. *bitig* écrit | ujqTh. *bitig* (v. ö. KelSz. 2 : 248.) | csagZ. *bit-mak, bit-mek* írni | (v. ö. még magy. *betü*) | ~ mongKow. *biči*-schreiben, *bičik* schrift | burjC. *bišenäm, bičenäp* id.; *bišik, bičik* | kalmJü. *biči*- ~ mandzsuGab. *bitye* buch, schrift | goldGr. *pítza* id. | tungOročLeont. *bitiha* | tManIw. *bitiše, bitče* | tSolIw. *bitye* | tDachIw. *bitg'é, bitké* | tungNerčKl. *bičirem* schreiben.

Mongol jövevényyszavak : altR. *äljigän* esel | urjKat. *älzegän* осель.

Egybevetette RAMSTEDT, Konjug. 97. 1.

47. csagKún. *kaška* weisser stirnfleck; animal, qui a le front blanc; appareil, qu'on attache au front du cheval au jour du combat | kazBál. *kaška* hóka, csillag (ló homlokán) | baskKat. *kaška* лысый, съ бѣлымъ пятномъ на лбу (о лошади); *kaškar* (о собаки) ' bar. šorR. *kaška* kahlköpfig, die kahle stelle auf dem kopfe, die blässe auf der stirn der pferde | sag. kojbr. *kaska* | kirgR. *kaska* | kkirgR. *kačka* die blässe der pferde | csuvZ. *xoškà* id. *kokša* id.

~ mongGolst. Schm. *çalza* плѣшь, лысина, лысый; лысина отъ лба до темени; бѣлая прядь волосъ на лбу лошади; die glatze, die blässe (bei pferden); *çalcaγai* плѣшивый, плѣшь, голое мѣсто, kahl, die kahle stelle.

~ mandzsuGab. *kalža* glatze, pferd mit einer blässe.

Mongol jövevényyszavak: telR. *kaldan* die blasse der pferde; eine kahle stelle auf dem kopfe, glatze; *kaldandū* kahlköpfig; *kaldak* id. | urjKat. *kalžan* имбующий на лбу лыбину или бѣлок пята | ? csagR. *kaljak* der haarschopf, die stirnhaare der pferde.

Különös, hogy a tuba és šor dialektusban van *kalka* die stirn, die blässe (des pferdes), a mely még a mongol alakoknál is pontosabban megfelel a köztör. *kaška*-nak. Valószínűleg szintén mongol jövevényyszó lesz, de a mongol szótárakban nem találok megfelelő alakot.

RAMSTEDT (Konjug. 97—8.) a török-mongol szóképzés terén is utalt a lambdacismus néhány kétségtelen — vagy legalább is nagyon valószínű — esetére:

48. oszm. *-miş*, *-miş*, a mult részesülő ragja: *sevmişim* megszerettem (v. ö. KASEM-BEG, 110. l.) | kaz. *-miş*, *-meš*, *-moš*, *-mös* nomen acti képző, pl. *tor-miş* élet (< *tor*- állni, élni); *kıl-miş* cselekedet (*kıl*- cselekedni) (BÁLINT, Kaz.-tat. nyelvt. 31. l.) | bask. *-meš*, *-meš* pl. *jâd-meš* irat, *tor-moš* állapot (Kel. Sz.).

~ mongKh. *-mvl*, *-mal* nomen exacti képzője; pl. *almvl maxxv* «geschlachtetes fleisch»; *šimvl šuxat* «gemachtes kind (puppe)»; *šondvmvl* rotgeschminkt; *inyemvl* grütze.

RAMSTEDT i. h. ide vonja a jakut *-bit* és *-bil* nomen acti képzőket: «... eine höchst interessante zwischenstellung zwischen mong. *-mal* und türk. *-miş* ~ jak. *-bit* scheint mir das jak. suffix *-bil* einzunehmen».

49. Köztör. *š* verbum cooperativum és reciprocum képzője; pl. kaz. *suk*- ütni, *suγ-iš* egymást ütni. Megvan majdnem minden török nyelvben 1. a tranzitív cselekvés kölcsönösségének kifejezésére, 2. a cselekvés intenzitásának jelölésére.

Pl. jak. *kördüö* suchen, bitten ~ *kördös* sich abbitten.

[csuvasban *-š*, *-š*, pl. *kala*- beszélni, ~ *kalaš*- разговаривать съ кѣмъ].

~ mong. *-l-ca*, *-l-ce*, pl. *kele*- beszélni ~ *kele-l-ce* egymás közt beszélni; *-l-du*, *-l-dü*; pl. *bari*- ~ *bari-ldu* egymást fogni | burj. *-lse*, *-lce*, pl. *tatanam* húzni ~ *tatalsanam*; *kelenäm* sprechen ~ *kelelsenäm*; *ala-lsa* egymást ölni (CASTRÉN).

50. Kaz. *-š-kila* frequentativ-deminutiv-képző.

~ mong. *-l-kila* «bildet eine art verkleinernder verba, welche ausdrücken, dass eine handlung selten geschieht» (KASEMBEG 93. l.).

51. tör. *-š* nomen actionis, pl. kaz. *jöröš járás* < *jörö- járni*, *ošaš* hasonlóság < *oša* hasonlítani | bask. *huγ-uš* ütközet < *huk-üt*ni stb.

~ mong. *-l* nomen actionis értékkel; *asaγu-l* kérdés < *asaγu-*; *itegel hit* < *itege-* hinni.

RAMSTEDT is csak föltételezen veti egybe: «doch will ich wegen des fehlens jeglicher kriterien ein solches verhältnis als abgemacht nicht hinstellen».

* * *

A közölt egybevetésekből a következő eredményre jutunk: az oszmanli-, csagataj-, kazáni tatárban (s több rokon dialektusban) *-š* ~ *-š-*;

az ujugurban, altajiban stb. *-š* ~ *-ž-*;

a kirgizben stb. *-s* ~ *-s-*;

a kojbalban, sagaiban *-s* ~ *-z-*;

a jakutban *-s* ~ *-s-*;

a csuvasban, valamint a mongolban és a mandzsu-tungúzban *-l* ~ *-l-*.

A rotacismus és a lambdacismus párhuzamosságára legutóbb SETÄLÄ EMIL utalt «Zur finn.-ugr. lautlehre» című nagyérdékű tanulmányában. Az i. h. (FUF. 2: 273.) SETÄLÄ így nyilatkozik: «Dieser lambdaismus' ist dem lautgeschichtlich-phonetischen vorgang nach dem sog. 'rhotacismus', welcher in mehreren sprachen vorkommt, gleichzustellen . . . . Es ist klar, dass der wechsel *s* ~ *l* eine parallele erscheinung zu dem wechsel *s* ~ *r* ist; wenn das *r*, welches dem *s* gegenübersteht, ein ursprünglicheres *z* vertritt, muss auch das *l* hier (im tschuw.) ein *ž* vertreten. Die verschiedene qualität der vertreter (*l* ~ *r*) muss auf der verschiedenen eigenart der sibilanten beruhen».

Az ujugurban, altaji tatárban stb. a szóvégi *š* intervocalis *ž*-vel váltakozik. Nem lehetetlen, hogy ebben az esetben is a gyöngye fok az eredeti (v. ö. az *-s* ~ *-z-* váltakozást) *s* akkor pl. az oszmán törökben kiegyenlítődés történt volna az erős fok javára; mindez

nem lehetetlen, mondom, s ebben az esetben a csuvas és mongol stb. *l* altaji *ž*-t képviselne, de a török hangtörténeti kutatások mai állása mellett végleges eredményre jutni ebben a kérdésben alig lehet.

II. Altaji *d* és *d*₁.

A köztörök szókezdő *j*-mongol megfelelőit vizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy a mongol (és mandzsú-tungúz) szókezdő *d*-vel a törökségben rendszerint *t*-, de néhány egészen kétségtelen esetben *j*-szókezdő hang áll szemben, a nélkül, hogy ezt a kettéválást a környező hangok magyaráznák. Pontosabb vizsgálat után kiderült, hogy a törökségben a mongol intervocalis *d*-nek is kettős megfelelője van, világos volt tehát, hogy itt két különböző dentalis mediával van dolgunk, a melyeket rövidség kedvéért egyelőre *d* és *d*₁-el jelölhetünk.

E két dentalis media képviselői az altaji nyelvekben a következők.

a) Török szókezdő *j*- (csuv. *š*-, jak. *s*-) mongol *d* = *d.

52. telR. *đakkı* ein pelz aus rehfell, der mit den haaren nach aussen getragen wird | altR. *jakkı* ein pelz mit shawlkragen. gewöhnlich aus murmeltierfell | barR. *jaɣı* ein pelz, der mit dem felle nach aussen getragen wird | tarR. *ıua* der pelz.

? jakB. *sayıjajɣ* pelz mit nach aussen gekehrtem haare.

~ mongKow. Schm. *dayu* ein umgekehrter pelz mit auswendiger haarseite; fourrure retournée à l'envers.

~ mandzsúGab. *dayō* pelzüberrock.

Mongol jövevényyszó: csagZ. *daku* schlafpelz.

53. orkhTh. *jaɣı* der feind | ujgR. *jaɣı* der feind, krieg, feindlich; *jaɣıla* krieg führen | csagR. *jaɣı*, *jaki* feind, krieg | küärR. *jaɣ* | bar. kaz. tob. *jau*; *jaula*- | alt. *jū*-, *jūla*- | sojC. *tā* krieg | karC. *dā*.

~ mongKow. Schm. *dain* krieg, feind, gegner, feindschaft; guerre, inimitié, hostilité, ennemi, adversaire; *daila*- krieg führen; faire la guerre, combattre, vaincre | burjC. *daiy*, *dain* krieg; *daildenap*, *daildanap*, *daidaldenam* kriegten.

[~ mandzsuGab. *daila*- strafen, verfolgen, angreifen, bekriegen, einen rebell züchtigen; *dailan* krieg, kumpf, strafe, bekriegung.]

Mongol jövevényyszó: csag. *dajin* feind, rival.

54. oszmZ. *jaγir* vom sattel geriebene wunde auf dem rücken der pferde oder anderer lasttiere | csagKún. *jaγrin* wunde auf dem pferderücken; R. *jaγir* eine durchgeriebene stelle auf den rücken des pferdes | telR. *jeγir* | alt. *jur* | tubR. *jaur* | kirgR. *jōri*- wund werden (vom rücken des pferdes).

~ mongKow. *daγari* eine durchgeriebene wunde; une écorchure, ulcères ou meurtrissure que les chevaux, les mulets etc. ont sur le dos; durillon, callosité | kalmJü. *dari*- wundgeriebene stellen haben.

~ mandzsuGab. *darin* wunde stelle; *dari*- wund reiben.

55. orkhTh. *jaγuk* près | ujrR. *jak*- nahe kommen; *jaγu*- id.; *jaγin* nah; *javuk* id. | oszmZ. *jak*- approcher; *jakin* proche, pas éloigné | csag. *jak*- nahe kommen; *jawu*- id.; *jauk*- nahe | kúnKuun *yaok* prope | altR. *jak*- | bar. lebR. *jak*-; *jaγin*; *jauk* id. | kazBál. *jakin* közel | baskPr. *jâken*, Kat. *jakin* | tarR. *ðak*- nahe kommen | kojB. *tagan*, *dagan* | kandC. *tāgan* | urjKat. *çök* близко, близкий.

csuvAnMunk. *šiwex* | csuvVirjMunk. *šux* közel (NyK. 21: 23.); csuvZ. съвыых, съвыыхры съух, съухры: близко, близкий; съвыыхлан приближаться | csuvAsm. *jaçän* (97. 1.) tatár jövevényyszó.

~ mongKow. *daγan* près, à; ? *daγu* nebeneinander, in gleicher richtung, parallel.

~ mandzsuGab. *žakan* nahe, unmittelbar bei | tungManUrC. *daga* nah; *dagagu* nahe belegen; *dagalin* sich nähern | tungAlTungMidd. *dage* nah | tungUdsMidd. *daga* | tungAmGerst. *daghan* | tungWilCzek. *dagamakihan* nah | tungKondCzek. *dagá*, *dagamakí* | tungManägIw. *daγaγú*, *daγakún*.

56. alt. oszm. csag. kaz. *jala*- lecken, ablecken | telR. *dala*- | kojB. *talgārben*, *dalgārben* | karC. *tlgārmen* | urjKat. *çilya* лизи.

csuvZ. *šola*-, *šula*- лизать, локать, лсгить | jakB. *salā*- lecken.

~ mongKow. *doloŋa-*, *dolija-* lècher | mongKhRam. *bolōŋu* (27. l.) | burjC. *dolōnam*, *dolōnap*, *dolōnop* lecken.

· Egybevetette BÖHTLINGK, Über die Spr. d. Jakuten 180. l.

57. alt. leBR. *jal* die mähne | ujrR. *jal* id. | kirgZol. *jal* | baskKat. *jal*, Pr. *jäl* | kazBál. *jali*, Voskr. Ostr. *žal* грива лошадиная | tarR. *jäl* | kúnKuun *jali* der mane (227. l.) | oszm. *jälä* id. *jälängäc* | küärR. *jäläk* | kysR. *jälän* | kačR. *jelin* | karC. *tel* | urjKat. *čal* | sojC. *čilen* | kojB. kandC. *d'ilen*, *d'ibu*, *d'elen*.

csuvZ. сьильге, грива; csuvAsm. *šilke* (72. l.) | jakB. *siäl*.

~ mongKowSchm. *del* die mähne; la crinière (des chevaux, des mulets) | kalmJü. *del* | burjC. *deleheŋ*, *delehuŋ*, *dölöhöŋ* pferdemähne.

~ mandzsuGab. *delun* mähne; Zach. делунъ грива | tungManUrC. *dälin*, *dälin* mähne, alghanem burjét jövevényzó.

58. orkhTh. *jasá-* disposer (*öd täŋri jasár* le ciel dispose du temps) | csagZ. *jasá-* arranger, ajuster, faire, orner, donner ordre | kazBál. *jasá-* csinálni, építeni, igazítani | altr. *jas-* heilen, gesund machen; *jaza-* machen, herrichten, verfertigen, zurichten, verbessern, 2. schön machen, schmücken; *jazil-* gesund werden | ujrR. *jaza-* | tel. leB. küärR. *jaza-* id. | karC. *tasärmen* machen, thun, bereiten | (csuvAsm. *jusa-*, *josa-* (98. l.) tatár jövevényzó).

~ mongKow. *jasá-* corriger, réparer, raccommorder; refaire, améliorer, changer de mal en bien; redressir, embellir; avoir soin; mettre en ordre, arranger, préparer; gouverner, ordonner; *zasak* die gesetzliche ordnung, verwaltung; *zasal* die ärztliche behandlung | kalmJü. *jasá-* zurecht machen, vorbereiten; in ordnung bringen, heilen, curieren; *jasal* die ärztliche behandlung; *zasak* gesetz, strafe | burjC. *zasanap* verbessern.

~ mandzsuGab. *dasa-* regieren, verwalten; ordnen, einrichten, besorgen, bestellen, noch einmal thun, wiederholen, wiederherstellen, heilen, bessern, schmücken; *dasata-* id. | tungManUrC. *zaham*, *zasam*, *dasam* ausbessern, reparieren a burjétból.

Az alak és jelentés föltűnő egyezése nagyon valószínűvé teszi, hogy a fölsorolt alakok, legalább részben, átvételi viszonyból magyarázandók.

59. alt. leBR. *jibi-* nass werden, im wasser weich werden, aufweichen | kazBál. *jeb-* Ost. Voskr. *žebe- átnedvesedni*, размягчиться | baskKat. *jebet-* дѣлать влажнымъ | telR. *đibi-* nass werden | csuvAsm. *jəve* мокрый.

~ ? mongKow. *debte-* être trempé, mouillé | burjC. *deptē-näm*, *deptēnāp* einweichen, anfeuchten.

~ tungManUrC. *deptōm* anfeuchten (a burjébtól).

60. kazBál. *jilij* meleg; *jilīn-* melegedni; Voskr. *žili* тепло, теплый | csagR. *jilik*, *jiliγ* warm | kúnKuun *jolu* | tar. *jili* | baskKat. *jili* теплый, Pr. *jele*, *jelej* | altR. *juū* warm; *jili-* warm sein; *jilīn-* warm werden | barR. *jilū* | lebküärR. *jili-* warm sein; *jilig* warm; küär. *jiliγ* warm | ujrR. *jilīn-* warm werden | kojBR. *đilig*, C. *đileγ*; *điläderben*, *tiläderben* erwärmen | sojC. *tilēγ* | urjKat. *čiliγ* | kačR. *đilīt-* warm machen; *điliγ* warm.

? jakB. *silās* lauwarm.

~ mongKow. *dulaγan* warm, die wärme; *chaūd*, thermal, chaleur; *dulaγala-* chauffer, rechauffer | mongKhVit. *dutahen* chaud | burjC. *dulaγ*, *dulāγ*, *dulān* warm.

~ ? mandzsuGab. *dule-* verbrannt werden; brennen; *dulebu-* in brand stecken, anzünden.

61. barR. *jilin* das euter; *jilnā-* anschwellen (vom euter der kuh) | baskKat. *jelen* вымя | tarR. *jālin* euter, das euter der stute | csagR. *jālin* | kúnKuun *jelni* das vytur | kazOst. Vosk. *žilem*, de BÁLINTNÁL *jilen* tögy.

csuvAnMunk. *šilē* | csuvVirjMunk. *šilīti* tögy, csuvZ. сьиле вымя.

Valószínűleg ide tartozik (RADLOFF szerint is) oszm. *jālim* ein lederner sack, den man unter das euter der kuh bindet.

~ mongKow. *deley* das euter der weiblichen tiere; le pis, une tette.

~ mandzsuGab. *delen* drüsen im kuheuter; Zach. делень вымя, соски у самки животныхъ | goldGr. *dilla* brustwarze.

Mongol jövevényyszó: telR. *tālin* das euter.

62. kazBál. *jomak* találós mese; Voskr. *žomak* загадка | baskKat. *jumak* загадка; *jumak jimäk* задавать загадка | tobR. *jumak* das märchen | karaimR. *jomaγ*; *jomaγla-* erzählen | küär.

barR. *jomak* | kojbC. *numak* | kačR. *nimak* | šorR. *nibak* | tubR. *nomak* | kirgZ. *jumbak*.

SCHIEFNER idevonja a jakB. *simija* «lüge» szót is; aligha helyes egyeztetés.

csuvZ. *jomaχ*, csuvA. *jāmaχ* сказка, повесть, загадка; *jomaχla-* сказывать сказки, jövevényyszó valamely tatár nyelv-járásból.

~ mongKowSchm. *domok* fabel, erzählung, märchen, legende; récit légendaire, tradition historique | kalmJü. *domok* legende, märchen.

Nem tartozik ide a SCHIEFNERTŐL ide vont: goldGr. *nijma* märchen | tungKondCzek. *nemnakan* | tungManUrC. *nimjakan*.

Mongol jövevényyszó az urjKat. *tomak* разсказъ.

63. altR. *iorokon* der dachs.

~ mongSchm. Kow. *doroγo*, *dorγo* le blaireau; dachs; *toroχids* Meles taxus Pall. | kalmPall. *tórozo* | burjPall. *dorgong*; C. *dorogon*, *dorgon*, *dorgo*.

~ mandzsuGab. *dorgon*, Zach. д о р г о н ь б а р с у к ь; dachs | tungManUrC. *dorokon* | tungAmGr. *dorgun*, *doroχsa*, *doloγsa* | tungSam. *doro* | tungOlča *toro* | tung. ad Baicalem *darrako* Pall. | tungOroč. *dokgo* | goldGr. *doro* (a Geong hegységétől délre); *dorko* (az Ussuritól északra) | tungPall. (ismeretlen vidékről) *nurgo* [> giljak *torkš*].

Mongol jövevényyszó: lebR. *torokon* der dachs.

64. orkhTh. *jögürü* en haut; előfordul már a föliratokban is mélyhangú párja: *joγaru* en amont. THOMSEN megjegyzi: «L'alternat des vocalisations palatale et vélaire n'est, bien que rare, pourtant pas impossible à rencontrer dans les idiomes turcs» (19. l. jegyzet). »*Joγaru* à voyelles vélaïres, comme dans les autres langues turques, peut désigner une nuance un peu différente (en amont) de *jögürü* (en haut)» (182. l. 104. jegyzet).

Az ujjurban és az élő török nyelvjárásokban mély hanggal: ujjR. *joγaru* aufwärts | oszm. *jokari* | csagR. *jokkari* oben, nach oben | barR. *joγari* | tarR. *jokar* der obertheil; *jokarγa* nach oben; *jokari* oben | tob. *juγara* | kojbC. *togar*, *dogar* hinauf, *togarke* der obere | kačR. *doγarγi* oben befindlich.

~ mongKow. *deγegür* d'en haut, au dessus de; surface;

deçere en haut, sur; *deçeretü* d'en haut, dessus, supérieure; *deçedü* supérieure, haut, élevé; 2. suprême, éminent; 3. beau, premier; *deçekši* aufwärts | mongKhRamK. *Dērə* über; *Dērən*: *D. Garāt çarvçəsmūdā* ich wollte hinauf steigen, um mich umschauen | kalmJü. *dēre* oben, in der höhe; *dēdū* der obere, beste; erhaben | burjC. *dēre* oben.

~ mandzsuGab. *dergi* hoch, oben; der obere; *dergiçi* von oben | tungDachIw. *dere* верхъ; *deriçe* id.; *dérén* верхний | tungKond. *dīski* nach oben | tungAnad. *dēski* | *dīski* C.

b) Orkh. -d-, kojB. -z-, oszm. -j-, jak. -t-, csuv. -r-,
mong. -d- = *d.

65. ujb. sojR. *adak* | urjKat. *adak* | šor. sag. kojB. kač. *azak*. A többi török nyelvben *ajak* láb, átvitt értelemben «vég» (v. ö. ZENKER: pied, piédestal, base, fond, degré d'un escalier, — fin de l'année, embouchure d'un fleuve).

jakB. *ataç* láb | csuvZ. Asm. *ura*.

Talán idevonható mongKow. *adak* fin, finale, dernier, embouchure, föltéve, hogy mostani jelentése «láb, alsó rész» jelentésből fejlődött.

Mongol jövevényszó tel. *adak* der letzte, schlechteste, geringste.

66. orkhTh. *adçir* hengst | ujbR. *aiçir* (föltünő alak a várható *adçir* helyett) | oszmZ. csagKún. kazBál. kirgR. telR. *aiçir* | baskPr. *ajçer* ménló | kojB. šorR. *askir* | karC. *askar*, *asker* | sagR. hangátvetéssel *aksir*.

jakB. *atir* hengst; in verbindung mit anderen tiernamen: uncastrirtes männchen; *atir oçus* bulle (v. ö. a javításokat).

(csuvAnMunk. *eçir*, csuvVirjMunk. *içe* csödör; csuvZ. ы й ыр жеребецъ jövevényszó valamelyik tatár nyelvből.)

~ mongKow. *açirça* étalon; le mâle de plusieurs animaux | burjC. *azerga*, *azarga*.

mandzsuGab. *açirçan*, *açirçan* hengst, männliches tier | tungSolIw. *adiçgá morín* жеребецъ | tungAmGerst. *adiçga*.

A mongol-mandzsu *açir-ça* < *adir-ça* helyett való, v. ö. telR. *Ädäl* a Volga | csagR. *Ädäl*, kazB. *Ädil* ~ mong. *Eçil*; tungKond.

dirám | tManägIw. *derám* | tManC. *diram* dick ~ mandzsu *šira-*
min; *širamila* verdichten.

67. oszmZ. *boja*- färbén, malen, anstreichen; *boja* farbe |
csagKún. *bojař* die farbe | azerbBudag. *bojak* färberröte | kazBál.
buja- fešteni; *bujau* festék | baskPr. *bujq*- festeni; Kat. *buja*- kpa-
cить, мапать, пачкать, *bujau* кpacкa | kirgBudag. *boja* schwarze
farbe (von haaren) | altBudag. *pojo*- kpacить; e mellett alt. *puđuk*
jövényszó a mongolságból | kúnKuun *boya*, *boziow* tinctura.

~ ujjTh. *bodak*, *buxak* farbe | urjKat. *puđuk* кpacкa; KATA-
NOFF szerint mongol jövényszó, de az urjanchai nyelv hang-
viszonyai szerint lehet eredeti szó is (v. ö. köztör. *kajin* ~ esuv.
žúren ~ kojb. *kazij* ~ urj. *kadij* nyírfa); | jakB. *butui*- roth färbén.

~ mongKow. *budu*- teindre, *buduk* teinture, couleur |
kalmJü. *budu*-, *budux* | burjC. *budenam* färbén (tungManUr. *budum*
schmierén < a burjátból).

~ goldGr. *bótko* farbe | ? mandzsuGab. *bočo* farbe, äusseres
aussehen | žuč. *púh-čù-kái*.

Részben egybeveti MUNKÁCSI, Ugor Füz. 5:124.

68. ujjR. *idä*, *idi* herr, besitzer, gott | csagKún. *idi* (föltünö
az intervocalis *d* a várható *j* helyett) | oszm. *eje* úr, tulajdonos
(NyK. 34: 359.) | kazBál. *ejä*, *ije* gazda, úr, nemtö | baskPr. *ijä*.
ejä [de e mellett *ide* «isten»] | kač. küär. kirg. barR. *iä* | soj. sor.
alt. leb. telR. *ä* | karC. *ē* | kojBR. C. *ä*, *ī*, *iä*, *eä* | sagR. *ī*, *ä*.

? jakB. *icci* besitzer.

~ mongKow. *ezen* maître, professeur, souverain | kalmJü.
ezen herr, gebieter | burjC. *ecen*, *ižin*, *ižen*, *ežen*.

~ mandzsuGab. *ežen* herr, fürst, meister | goldGr. *eđe*, *ežin*
herr, mann, könig | tungDach. *idsin* | tungManUrC. *äžän*, *ezen* a
burjátból | tungManKl. *öddi* gatte | tungOch. *edi* Kl. | tungJakKl.
adi | tFAngKl. *edé* | tManägGr. *ödi* | tUdsMidd. *idi*, *ödi* | tČapKl.
adi | tBargKl. *ediw* | tAmGerstf. *adi* | tKondCzek. *ödin* | tLam.
Kl. *edin* | tOroč. *odin* | tJenKl. *öddin*.

Egybevetette SCHMIDT, JPOS. 4: 65. (25. 245. 1.)

69. alt. tel. sor. leb. sag. kojb. kar. soj. kač. küär. krim. kun.
ujg. csag. oszm. *kaja* der felsen | kirgR. *kija*.

~ mongKow. *žada* le rocher; mongKh. Ram. *žadD* fels |

kalmJü. *xada* fels, stein, felswand, steinwand | burjC. *kada*, *xada*, grosser steiniger berg, kleiner berg.

~ mandzsuGab. *xada* der felsen | tungDachIw. *xada* большая ropa | tungUdsMidd. *xadaga* fels | tungKondCzek. *kadaga* felsen; *kadar* föhrenwald (?) | goldGr. *kaddar* felsgeröll | tungManUrC. *kadār*, plur. *kadāsal*, *kadāhal*, *kadāril* berg | tungOchGr. *kadār*.

Egybevetette MUNKÁCSI (UgFüz. 5: 117.) és RADLOFF (Wört. 2: 88.).

70. küär. *kajal*- sich stechen | sagR. *kaza*- fest stecken, hineinstecken, aufstellen, aufpflanzen.

~ mongKow. *xada*- enfonceer, clouer | burjC. *zadanap* befestigen, einschlagen; *xadāhan*, *xadāso* nagel | kalmJü. *xada*- einen nagel einschlagen, vernageln, hineindrücken.

~ mandzsuGab. *xada*- hineinstecken, befestigen, nageln | tungManC. *kadāsun*, UrC. *kadāhun* nagel, pfehl [$<$ a burjébtól].

Kaz. csag. tel. alt. sag. kojb. kač. küär. kirg. tar. *kada*- stecken, hineinstecken szóközépi *d*-jüк miatt nem tartozhatnak a törökség eredeti szókincséhez.

Egybevetette RADLOFF, Wört. 2: 306.

71. kazBál. Ost. *kaji*- kivarni, дѣлать створочку на платъ, вышивать | kirgR. *kai*- umsaumen, einen saum machen | altR. *kāji* die verbrämung, einfassung, der saum an den rockschossen | telR. *kāji* | sorR. *kāji*.

? ~ mongKow. Schm. *xada*- coudre en surjet; stiefel od. schuh nähen, einen knopf annähen.

72. kazB. *kajiri*, *kairi* die baumrinde, das weiche unter der rinde, der splint; *kajizla*- abrinden, abschälen (einen baum).

~ jak. *chatirik* rinde, fischschuppe.

~ ? mongKow. Golst. *xaodasun*, *xaodasun* écorce de bois; кора, лыко съ липы [? *xaoda-sun* v. ö. *dabasun*, *tojosun*].

Egybevetette BÖHTLINGK, Über die Sprache der Jakuten, 76. l.

73. ujr. *kādin* hinter, später, nach | küär. šorR. *kāzin* hinten befindlich, das hinterteil, nachher; andyn *kāzin* hinter ihm | sag. kojb. kačR. *kezin*, C. *kiste* hinterteil; *kistenā* nach hinten, *kistendā* hinten, *kistendāy* von hinten.

alt. tel. leb. tarR. *kün* der hinterteil, die hintere seite eines

gegenstandes; nach hinten, nach, nachher | kirgR. *kein* | csagZ. V. *kejn, kijn* id. Különös e mellett a szabálytalan csagR. *kädin* id.

jakB. *kätäz* nacken; der hintere besatz einer mütze.

~ mongGolst. *gede* (*gede*) *возвышение на задней части головы, затылок, la nuque* [SCHMIDT szerint: *kete* der feuerstahl; der nacken, hinterkopf; pedig csak az első szó van zöngétlen explosivákkal, v. ö. mongKhRam. *ze't'o't'e* mit feuerzeug = *kete* + *tei* (43. l.), míg a «la nuque» jelentésű *gede* (*gede*) KOWALEWSKIJ, GOLTUNSKIJ és JÜLG szótárainak egybehangzó tanúsága szerint *d*-vel van] | kalmJü. *gede* hinterhaupt.

Ide vonandó még mongGolst. *gedergü, gedürge* *зadъ, тыль, задомъ, вспяты, обратно*; en arrière, en reculons, Kow.

Mongol jövevénytő az urjKat. *kädä* *задная сторона*.

A jakut és a török alakokat egybevetette GRÖNBECH W. (Keleti Szemle 4: 119.).

74. ujrR. *kuduk* der Brunnen | oszmZ. *kujü* | krimR. *kujü* azerbR. *kujü* | kazBál. *koji* | baskPr. *koje, keje* | tobR. *kujü, kijü* luhme im eise, tränkestelle | küärR. *kujun* | bar. *kijü, kujun*.

~ mongKow. *zuduk* puits | burjC. *zudek, zodek, zodok* brunnen | kalmJü. *zuduk* grube, loch.

~ mandzsuGab. *zöcin* brunnen | tungUrC. *kuduk* (a burjétból).

Mongol jövevénytőszavak: csagR. *kudug* | kojB. *kutuk* | kar. sojC. *kutuk* | bar. küärR. *kuduk* | sag. kirg. tar. urj. *kuduk* | telR. *kuduk* die quelle, die luhme im eise. — Van a magyarban is *küt* brunnen; *kütü, kotü* tócsa MTsz.

Egybevetette MUNKÁCSI, UgFüz. 5: 105, ÁKE. 386.

75. oszmZ. *kujruk* fark | kazBál. *kojrok, kojrik* fark, a hajó tatja, kormánya | baskPr. *kojrok* fark | alt. tel. leb. küär. kirg. tarR. *kuiruk* | barR. *kürük* | urjKat. ujr. kar. *kuduruk* | sojC. *kuduruk, kuzuruk* | kojB. *kuzuruk* | šor. sag. kač. küär. *kuzuruk, kuzruk*.

jakB. *kuturuk* schwanz.

csuvAsm. 65. Z. *züre* fark.

~ mongKow. *zudurga* la croupière | burjC. *zuderga* schwanzriemen.

~ mandzsuGab. *ködargan* id. [a mongolból]. Talán idetartozik még: *zude* hintertheil des schiffes; a jelentésre v. ö. kaz. *kojrok*

«fark» s a «hajó fara» | goldGr. *χῦδύ*, *χῦδύ* schwanz | tungOlča Gr. *χῦδύ*.

76. ujrR. *pedük* gross (Phon. 212.) | ujrTh. *bädük* (KSz. 2 : 248.) | urjKat. *pädik* высокий, большой | karC. *bedek* hoch kojbc. *büzük*, *bözük*, *bözek* | abak. *bözük* gross | tub. *mözük* (RadlPh. 152.)
oszmZ. *büyük* grand, étendu, important, principal, considerable | csagV. Kún. *bijik* hoch, erhaben, gross | kazBálOst. *bejek* magas, высокий | baskPr. *bejek*, *bejök* magas | alt. *pik* gross (RADL. Ph. i. h.) | tel. *pijik*.

~ mongKow. *büdegün*, *büdügün* gros, grossier; *büdeme* épais | mongKhRam. *будүг* gross, kompakt (30. l.) | burjC. *будуң*, *будуң* dick.

Kétségtől ide tartozik még a csuvAnMunk. *pizek*, VirjMunk. *púzek*, csuvZ. *пизык* большой, высокий, csak az a kérdés, hogy viszonylik az idézett török alakokhoz.

A csuvas *z* (z?), úgy látszik, bizonyos esetekben köztör. *gd* (*gd?*) hangsoportnak felel meg, v. ö.: *süzü* fűzfa ~ kojbc. *söt* weide, erle ~ oszmZ. *sügüt* weide (v. ö. még magy. *szisz*-fa, *szusz*-fa weide). GRÖNBECH (KelSzemle 4 : 231.) a mi esetünkben is fölteszi, hogy a *z* eredetibb *gd* hangsoportot képvisel, tehát pl. ujr. *bädük* e h. *bägdük, s utal az abakan dialektusokban megörzött hosszú magánhangzóra : kojbc. *büzük* stb. A nélkül, hogy ezt a fontos kérdést véglegesen eldönteni akarnám, csak arra utalok, hogy régebbi török jövevényszavaink két esetben ugyancsak *z*-t mutatnak a török *gd* hangsoporttal szemben : *büza* weizen ~ oszm. *bogdai* | kaz. *bodaj* | kojbc. *bugdai* ~ mongKow. *buγudai* | gold *büda* hirse | tungSollw. *buda* | tOlča *büda*; magy. *túzok* Otis tarda ~ csag. *toγdak* | kirg. *tödak* ~ mong. *toγodak*.

a) Köztör. *t*-, mong. *d*-, mandzsu *d*- = **d*₁.

77. orkhR. *tap*- verehren, anbeten; *tapik* der dienst | ujrR. *tap*-, *tabuk* | oszm. *tap*-, *tapū* | csagR. *tabuk*- dienen, verehren, ehrfurcht zeigen; *tabuk* ergebnheit, dienst | telR. *tabū* verehrung, gottesfurcht.

~ mandzsuGáb. *dobo*- opfern; *dobono*- zu opfern gehen.

Valószínűleg a törökségből valók : mongKow. *tabik* offrende, sacrifice | kalmJü. *tabik* opfer, opfergabe, ehrenbezeugung.

78. oszmZ. *dalak* milz | csagKún. *kazBál.* *baskKat.* *tolR.* *kirgR.* *talak* [csuvAsm. *talak* *талэзэһеа* (62. l.) a tatárból].

~ mongKow. *deligün* la *rate* | *kalm.* *deliün, deliün* (JPOS. 41. l.) | *burjC.* *delʹuy, delʹyn, delʹü, ditu.*

~ *mandzsuGab.* *delixun* milz | *tungUrC.* *dälkin.*

Mongol jövevényiszavak: *alt. tel. leb. tub. soj. sag. kojbr.* *tölön* | *šorR.* *tälän.*

79. *orkhR.* *tıl* [*tıl*-nek is lehetne olvasni] *die zunge, die rede* | *ujg. sojR. urjKat.* *tıl.* A többi török nyelvben *tıl* *die zunge, die sprache.*

jakB. *tıl* *zunge, wort, sprache; benennung, name; tillä-* mit einer zunge oder mit sprache versehen; *benachrichtigen, berichten.*

csuvZol. *чилъгэ язык, наговоръ; чилъгезер нѣмой.*

~ *mandzsuGab.* *žilgan* *laut, ton, stimme* | *goldGr.* *želga* *stimme; delga* *sprache* | *tungManUr.* *dilgan* *stimme* | *tungOchKl.* *delga* | *tungKondCzek.* *dilgan* | *tungOročLeon.* *digganei* *говорить* | *žuč.* *tih-lèh-'án.*

80. *ujgR.* *tülki* *der fuchs* | *oszm.* *tülki, dilki* | *csagKún.* *tülkü* *id.* | *kazBál.* *tölkö* *id.* | *alt. tel. šor. kirgR.* *tülkü* | *lebR.* *tülgö* | *csuvAsm.* *tilë* (72. l.) *Z. тиль лисица.*

~ *mandzsuGab.* *želken* *eine art marder* | *goldGr.* *deli* *Mustela erminea* | *goldGr.* *žélüka* *hermelin; felső Ussuri vidékén: žellkä; a Geong hegység vidékén žili* | *tungWerch.* *želaki* | *tungAmGerstf.* *želäki* | *tungAltTung.* *jelüki* | *tungMangKl.* *žölöki* | *tungSam.* *duli* | *tungOroč.* *žalaki* | *lamPall.* *deliki* *Mustela sibirica.*

Megjegyzendő, hogy van a tungúzságban sulaki, soloki stb. *is, szorosabban «róka» jelentéssel, de szókezdő s-* hangja miatt *nem illik össze a köztörök tölkö-vel. A jelentések megfelelésére (róka ~ nyest) v. ö. tung. solaki róka ~ mandzsu soloxi czoboly.*

81. *köztör.* *tai* *ein junges pferd, das füllen, das einjährige pferd, d. h. im zweiten frühlinge* | *csuvVerch.* *tıya* (Asm. 15.), *csAn.* *tıya* *ibid. csuvZ.* *tigá, tıga* *жеребенокъ* (v. ö. *magy. csikó* *id.*) | *jakB.* *tıi* *ein füllen im zweiten jahre.*

~ *mongKow.* *daɣa* *un poulain de deux à cinq ans* | *kalmPall.* *daagan* *equus caballus biennis.*

~ mandzsuZach. *daɣan* жеребенокъ подростокъ отъ 2 до 5 лѣтъ.

Részben egybevetette ZOLOTNICKIJ, 81.

82. orkhR. *taɣi* auch | ujj. kirk. leb. kojb. sagR. *taɣi* auch, noch, noch dazu | šor. *tāɣi* doch, dennoch | kúnKuun *tage* et | kazBál. *taɣi*, *taɣin* még, megint, ismét | oszmZenk. *daɣi* aussi, encore, même | csagKún. *taki* auch, wieder | baskPr. *dāɣe* megint, még, ismét, is (de KATARINSKIJ szótárában *taɣi* еицѣ).

~ mongSchm. Kow. *dakin* abermals; *daki-* wiederholen | kalmJü. *daki* nun denn, wohlan; *daki-* wiederholen | burjC. *dakeŋ*, *dakin*, *daki*, *daɣi*, *daɣe* wiederum, noch; *daɣenap*, *daɣegdanap* wiederholen:

~ mandzsuGab. *daɣi-* wiederholen, zweimal thun; *daɣin* wieder; *daɣōn* wiederum; *daɣōme* id.; *daɣo-* wiederholen | tung. Man. Ur. C. *daki* wiederum (a burjétból) | gold, tungOléa, Och. Gr. *da* und, auch.

83. oszmZ. *deli*, *delü* närrisch, wahnsinnig, toll, wild, läp-pisch, wunderbar, leichtsinnig | kúnKuun *teŋi* stultus | kazBál. *tile* oktondi, együgyü | tel. *täli* unverständlich, dumm, närrisch ? jakB. *döi-* taub werden.

~ mongSchm. *dülei* taub, gehörlos | burjC. *dülē*, *dülei*, *duli* taub.

Mongol jövevényszavak: tel. sorR. *tülüi* stumpfsinnig, dumm, taub | karC. *tülei*, *dülei* taub | jakB. *žülüi* taub.

84. orkhTh. *törü* loi | ujjR. *törü* die entscheidung des fürsten, die gewalt, das gewohnheitsrecht | oszmZ. *töre* loi, coutume, usage; spéc. le code de Dschingiskhan | kúnKuun *törä* lex | kazBál. *türä* bírö | csagR. *törä* regel, gesetz | karaimR. *törä* das gericht, die gerichtliche sache, der process | csuvZol. *töre* судья.

~ ? mongKow. *türü* regierung, regierungsverwaltung. Valószíntűleg újabb jövevényszó, de föltűnő, hogy a mandzsuban *d-*vel kezdődő alak van: mandzsuGab. *doro* regel, ordnung, sitte, handlungsweise, lebensart, beruf; grundsatz, prinzip, herrschaft, ceremonie.

85. oszmZ. *tüle-* muer, changer de plumes | csagKún. *tüle-*

mausern, nackt sein | tel. kojb. bar. sag. kačR. *tülä-* id. | alt. leb. kirgR. *tülö-* haaren, mausern.

~ mongKow. *šilyura-* tomber, se perdre (des cheveux).

~ mandzsuGab. *šilgi-* die haare von einem felle abschaben.

86. csuvZ. т ү л е к ь м и р н ы й, т и х и й, п о к о й н ы й | csagRadl. *tüläk* bescheiden, zurückhaltend (csagKün. *düleh* sanft, zart, ruhiger gang, a mongolból).

~ mongKow. *düljen*, *düljen* doux, paisible.

~ tungWilCzek. *dulumnukan* sanft, ruhig | tungKondCzek. *dulumnu* id.

b) ? Köztör. -d-, mong. -d-, = *d.

87. oszmZenk. *jada-* être ou devenir faible, perdre courage (tunc orient.) csagR. *jada-* schwach werden, mager werden, kraft verlieren | karC. *ladärmen* sich quälen | jakB. *satä-* nicht im stande sein, sich vergebens mit etwas bemühen, nicht zum ziele kommen.

~ mongKow. *jada-* n'être pas en état de, être affaibli, s'appauvrir | kalmJü. *jada-* nicht können, nicht vermögen | burjC. *jada-* nicht können.

~ mandzsuGab. *jada-* arm sein, verarmen, schwach werden, erschöpft sein, bedürfen, begehren | goldGr. *jada-* schwach werden, verschmachten, von kräften kommen, ermüden | tung. Oroč. *jadaga* id.

Nem lehetetlen, hogy nem ösrokonsággal, hanem régibb átvétellel van dolgunk.

88. alt. leb. bar. krimR. *judruk* die faust | kazBál. *jodjirik*, *jozorok*, kazOstr. Voskr. *žodorok* | baskR. *jutruk* die geballte faust; baskPr. *jodrok*; baskKat. *judjirik* (йузырык) кулак | künKuun *juruk* dy fuwst | sojotC. *tuduruk*, urjKat. *čuduruk* (70. l.) | karC. *ńuduruk* | šorR. *nuzruk* | sagR. *nuzruk* de Katan. *munzuruk* (70. l.) | kojbKat. *numzürük*, *munzjirik* | kačKat. *munzuruk* (70. l.) jak. *suturuk* faust.

~ mongKow. *nidurɣa* le poing; *nidura-*, *nudura-*, *niduči-*, *nuduči-* frapper à coups de poing, donner un coup de poing; *nidurɣala-* frapper à coups de poing, menacer avec le poing | burjC. *ńodergo*, *ńoderga* faust.

~ tungManUrC. *nurka* faust | tungAmC. *nurğa* hand (faus) |
buchta-solonIw. *norġa* кулакъ | tungManägIw. *nuruga*, Маack
nurğa кулакъ, *norğa* рука | tungOročLeont. *nugga* кулакъ.

~ mandzsuGab. *nuġan* faust, Zach. нучжань кулакъ ;
nuġala- убаряю кулакамъ, *nuġaša-* поколачиваю кулакомъ,
бьюсь.

Az idézett alakok összetartozása több tekintetben magyarázatra szorul.

A mi mindenekelőtt a török alakokat illeti, föltűnő a szókezdő *-n-* (*ń-*) ingadozó föllépte néhány északkeleti dialektusban. Ismeretes dolog, hogy a lebed-, tuba- és abakan dialektusokban gyakran felel meg a köztör. szókezdő *j-*-nek *n-*, *ń-*, de mindig csak olyan esetekben, midőn az első szótag végmássalhangzója nasalis (*m, n, ŋ*), pl. kaz. *jomorka*, alt. *jimirtka*, csuv. *šimarda* ~ tuba. *ńimirtka*, karag. *numurha* «tojás», v. ö. RADLOFF, Phon. 161. l. Úgy látszik, ez indította GRÖNBECHET arra, hogy *jumduruk, *jumturuk alapalakot vegyen föl (KSz. 4:232.). Ezt a föltevést azonban a többi altaji nyelvek alakjai semmivel sem igazolják. Talán valószínűbb a következő magyarázat. Van a törökségben az «ököl»-nek egy hangalakilag közelálló nevezete: oszmZ. *jumruk* faust | kazR. *jomrok* faust, *jomorlo* die faust ballen, Bál. *jomruk*, Ost. *žomrok* | csagR. *jumruk* id. Vajjon az idézett kojbal *numzuruk* nem alakkeveredés, fogalmi analógia eredménye-e? Nem contaminatio-e a szabályos *numruk* + *čuduruk, *čuzuruk alakokból?

A köztör. *j-* mong.-tung. *n-* megfelelésre megjegyzendő, hogy igaz ugyan, hogy a *j-* rendes megfelelője a mongolságban *ž-*, *ġ-*, *j-*, *d-* (v. ö. fennebb), de azért a *j-* ~ *n-* megfelelésre is van néhány példánk:

a) oszm. *jama* der flick | csagR. *jamaġ* id. | alt. kaz. tel. tobR. *jama-* flicken | sag. koj. kačR. *nama-* flicken | tubR. *ńama-* id.

~ goldGr. *namú-* flicken | tungManäqCzek. *namačeptin* flick | tungWilCzek. *nömöhöptin* | tungKondCzek. *namošeptin* id.

b) oszm. kaz. *jalan* nackt | csagR. *jalay* id. *jal* id. | karC. *talanaš* id.

~ tungOročGr. *ńuluki* nackt | goldGr. *ńelagu* entkleiden, *ńelakġu* nackt.

c) ujr. *jäk* gut, vortrefflich, angenehm, vornehm | orkhR. *jäg* gut, besser.

~ ? tungManUr. C. *näka* gut | tungKondCzek. *ňakát* besser.

A tunguz *-rk-*, *-rg-* hangsoport rendes mandzsu megfelelője *-š-*, pl.

a) tungKond. *urgó* schwer | tungManUrC. *urgü* | tungOlča *urğa* ~ mandzsu *užen* schwer, wichtig.

b) tungManUr. C. *bargıla* drüben | tungKondCzek. *bargilá* jenseits, *bargit* von jener seite ~ mandzsuGab. *bažila* jenseits des flusses.

Az 52—88. közölt egybevetésekből a következő eredményre jutottunk:

**d-* = orkh. ujj. oszm. csag. *j-*; kar. urj. soj. kojb. *t-*, *č-*; csuv. *ś-*; jak, *s-*; mongol *d-* [mandzsu-tung. *d-*].

**-d-* = orkh. ujj. urj. *-d-*; sag. kojb. kač: stb. *-z-* (zöngételen consonans előtt esetleg *-s-*); oszm. kaz. alt. stb. *-j-*; csuv. *-r-*; jak. *-t-*; mong. *-d-* [mandzsu-tung. *-d-*].

**d₁-* = köztör. *t-* (oszm. *d-*, *t-*); mong. *d-* (*š-*, leginkább palatalis vocalisok előtt), [mandzsu-tung. *d-*, *š-*].

? [**-d₁-* = köztör. *-t-*, *-d-*, mong. *-d-*].

A mongol (mandzsu-tung.?) szókezdő és szóközépi *d*-vel szemben a törökségben a megfelelések kettős sorát találjuk (különösen a szó kezdetén; az intervocalis *d₁*-re csak kevés s nem egészen megbízható példánk van); e szabályos különbség az eredeti hangok kétféleségére utal. Hogy ez az eredeti hang a *d* és a *d₁* esetében is dentalis media volt, nem lehet kétségbe vonni, még pedig az első esetben valószínűleg spirans (*đ), az utóbbi esetben explosiva (*d).

Azokra az esetekre, midőn az orkhoni s ujrur *d*-vel szemben az oszmán-törökben *-j-*, a kojbalban *-z-* áll, THOMSEN is *đ* alaphangot tesz fel:

«Bien que ce son (la fricative *đ*) n'existe à présent, à ce qu'il semble, dans aucune des langues turques, son existence à une phase antérieure est en tout cas accusée par le changement respectivement en *j*, *i* ou en *z*, *s* dans les langues modernes...» (THOMSEN, Insc. 190. l.). MUNKÁCSI, a ki, úgy látszik, THOMSEN megjegyzéseit nem vette észre, ugyanígy nyilatkozik (KSz. 5: 156.): «Die einander entsprechenden *d = z = j = r* inlaute....»

sind nach meiner ansicht gemeinsam aus einem ursprünglichen interdentalen *ð* abzuleiten». A fentebbiekkel, azt hiszem, sikerült valószínűvé tennem, hogy e dentalis spirans a szó kezdetén is előfordult, de a törökségben — valószínűleg még a köztörök korszakban — az eredeti szókezdő *j*-vel esett össze.

[Utólag veszem észre, hogy a 76. cikkben felállított hypothesis a *buzá* és *tuzok* szavak *z*-jének eredetéről már GRÖNBECH eredeti dán munkájában is megvan (de nem a KSz.-ben közölt kivonatban).]

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Hazai irodalom.

Keleti Szemle. VI. 1. (KÜNOS IGN. Szóképzés az oszmán-török nyelvben. — W. PRÖHLE. Baschkirische volkslieder. — M. HARTMANN. Ein türkischer text aus Kaşgar. — B. MUNKÁCSI. Seelenglaube und totenkult der wogulen. — S. PATKANOV. Geographie und statistik der tungusenstämme Sibiriens. — Irodalom. Kisebb közlések).

KÜNOS IGNÁCZ. *Janua linguae ottomanicae*. Oszmán-török nyelv-könyv. Budapest, 1905. A Keleti Kereskedelmi Akadémia kiadása.

Magyarországi német nyelvjárások. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerk. PETZ GEDEON. 1. GEDEON ALAJOS. Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana. 2. LINDENSCHMIDT MIHÁLY. A verbászi német nyelvjárás alaktana. Budapest, 1905. Akadémia.

Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. 19. VALLÓ ALBERT, ÁGNER LAJOS, SZENTTAMÁSI JÁNOS és STAN VAZUL. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt. I. Tót jövevénytörök. Magyar elemek a móczok nyelvében. — 20. SZÜCS ISTVÁN és GENCZY ISTVÁN. A nyitravidéki palócz s a gyergyói székely nyelvjárás. — 21. KERTÉSZ MANÓ. Analógia a mondatszerkesztésben. — 23. SZEGLETI ISTVÁN. A főnévi igenév Arany Jánosnál. — 26. OLÁH GÁBOR. A debreczeni nyelvjárás. Budapest, 1905. Athenæum.

PÁPAY JÓZSEF. *Osztják népköltési gyűjtemény*. Sammlung ostjakischer volksdichtungen. (ZICHY JENŐ gróf harmadik ázsiai utazása. V. kötet.) Budapest, Leipzig, 1905. Hornyánszky, Hiersemann.

— — *Nyelvészeti tanulmányútam az éjszaki osztjakok földjén*. Budapest, 1905.

— — *Reguly Antal emlékezete*. Budapest, 1905.

SZINNYEI JÓZSEF. *Magyar nyelvhasználat*. (I. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító magyar nyelvtan. III. Összehasonlító szójegyzék.) Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, 1905. Hornyánszky. (Finnugor Kézikönyvek. III.)